

AKADEMİ MECMÛASI

Sâmiha AYVERDİ
Erişah ABDURRAHİMOĞLU
Kemal Yurdakul AREN
Ali Haydar BAYAT
Hayri BİLECİK
İnci Ayan BİROL
Şefik CAN
Nâzik ERİK
Sinan OĞAN
Necdet OKUMUŞ
İskender PALA
Vildan SERİN
Ünal ŞENEL
Mustafa TAHRALI

YIL: 21

NİSAN 1992

SAYI: 2

AKADEMİ MECMUASI

KUBBEALTI AKADEMİ MECMÛASI, üç ayda bir çıkar,
akademik mecmûadır.

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı adına sâhibi:
İlhan AYVERDİ

Yazı İşleri Müdürü:
Sait BAŞER

1992 yılı abone bedeli 50.000 TL.'dir. Dış ülkelerden bázıların abone bedelleri ise, posta ücretleri dâhil; Almanya için 25 Alman Markı; A.B.D. için: 20 A.B.D. Doları; Fransa için: 91 Fransız Frangı; İngiltere için: 10 Sterlin ve Suudi Arabistan için de: 70 S. Arabistan Riyali'dir. (*Abonelerin değışen adreslerini bildirmeleri ricâ olunur*). İlan ve reklâm, millî kültürümüze hizmet eden müesseler'den alınır.

Yazı işleri için haberleşme adresi: Yeniçeriler Cad. Nu. 43, Bâyezid-İSTANBUL. Tel: 516 63 87. Abone ücretlerinizi Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı'nın 337056 numaralı Posta Çeki hesabına yatırabilirsiniz. Abone işleri için, Peykhâne Sk. Nu. 3 Çemberlitaş-İSTANBUL adresine başvurunuz. Tel: 516 23 56.

Basıldığı Yer: KOŞ GRAFİK, Tel: 526 39 83 --İstanbul

İÇİNDEKİLER

Ne Diye Onlara Benziyoruz?	Sâmiha Ayverdi	5
Son Seferden	Mustafa Tahralı	8
Gazete Okuyamıyorum	Nâzik Erik	10
Edep Çiçeği	Kemal Y. Aren	12
Akvaryumdakiler	Hayri Bilecik	16
Azerbaycan'da Sovyetler'in Sanayileşme Politikasının Çevre Üzerindeki Tesirleri	Sinan Oğan	18
Azerbaycan'dan Bir Nefes	Prof. Dr. Ali Haydar Bayat	25
Bilgi Toplumuyla Kalkınmada İnsan Unsurunun Değişen ve Artan Önemi	Doç. Dr. Vildan Serin	33
Geleneksel Türk El Sanatları Eğitiminin Önemi ve Hedefleri	Yard. Doç. İnci Ayan Birol	39
Mevlânâ'ya Göre; Din, İman ve Küfür	Şefik Can	43
Hikmet Denzinde Gemiler	Dr. İskender Pala	52
Hasan Kenzî Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Vakfiyesi	Necdet Okumuş	58
Osmanlı Devleti Merkezî Hazine, Teşkilatının Yapısı ve Değerlendirilmesi: (1621-1690)	Dr. Erişah Abdurrahimoğlu	65
Bir "Hoca"nın Feryâdı: Anneler Uyanın	Ünal Şenel	76

Kubbealtı Akademi Mecmûası, 4.10.1976 da Millî Eğitim Bakanlığı tarafından alınan karar mucibince 8.11.1976 târihli Tebliğler Dergisi'nde, 660-10290 sayı ve 11664 genelge numarasıyla tavsiye edilmiştir.

NE DİYE ONLARA BENZİYORUZ?

Sâmiha AYVERDİ

Kurtuluş Savaşı'nda Yunan Ordusu Başkumandanı Hacı Anesti'nin yerine **General Trikopis**'in gelmesi de, zengin mühimmat ve techîzâtına rağmen Yunan tâlihinin menfî çizgisini değiştiremedi.

Türk kasaba ve şehirlerinde giriştikleri insanlık dışı tecâvüz ve zulümle sivil halkı imhâ edişleri, Batı'nın bu şımarık ve küstah dostu Yunanlı'dan beklenen bir vahşet idi. Ancak dillerinden şefkat ve insanlığa saygı terânesini düşürmeyen Avrupa, vahşet ve cehennem zebânîsi Yunanlı dostlarını hiç mi hiç kınamıyor, hattâ onları hoş görür bir sükûnet içinde seyirci kalmayı ve böylece de bir an evvel işlerini tamamlamalarını bekliyordu.

Ancak, evdeki pazarın çarşıya uymadığını söyleyenlerin hiç de abes kelâm etmemiş olduğu da ortaya çıkıvermişti. Can kan bahâsına da olsa, kendi öz yurdundan, saldırgan müstevlî güçleri defetmenin, ibâdet huşûu içinde bir mukaddes vazife olduğuna inanan Türkler'in kahramanlığı, vahşeti ve zulmü zevk hâline getirmiş bu cellât ruhlulara verilen en güzel bir cevap olmuştur.

* * *

Kurtuluş Savaşı'nda, Yunanlılar'ın yediği mağlûbiyet sillesini, Yunan askerlerinin harp istemeyişi ve kudretini kaybetmiş olması ile îzah etmeğe uğraşan Başkumandanları Hacı Anesti'nin düşüncelerini kabûl edemeyen Yunanlı subaylar, bunun ordularına iftirâ olduğunda ısrar etmekte idiler. Amma aynı subaylar, bir esir kampında olduklarını unutmuşçasına,

kavgaya tutuşmakta hattâ döğüşüp birbirlerine küfürler savurmakta buluyorlardı.

Aralarında Venizeloscular, Kralcılar hattâ başkumandanlıktan azledilen Hacı Anesti taraftarları bile mevcuttu ki bu ayrı düşünceler, onlara nerede bulunduklarını unutturacak derecede aralarını açmış bulunuyordu.

Yunan târihinin, belki de bir daha ağzına alamayacağı Sakarya, Dumlupınar, İnönü, Manisa, Akhisar, Soma gibi isimler vardı. İşledikleri cinâyetlere doyamamış olmalarına ve mâlik oldukları maddî imkânlara rağmen buralarda tattıkları mağlûbiyet acısını unutmaları imkânsızdı.

* * *

Yirminci asırda değışen İngiliz politikası , Türk'ün aleyhine büyük ve şiddetli bir istikâmet almıştı. Bu yüzden de Avrupa'da ve Asya'da siyâsî kuvvetlerin muvâzenesinde büyük tahavvüller meydana gelmiş ve dahî gelecekti. Meselâ Almanya'nın askerî kuvvetleri, Avrupa kıt'asında bütün ağırlığı ile hüküm sürdüğü hâlde, Almanya'yı idâre edenler, memleketlerinin karalardaki bu muvaffakiyetinden memnun değillerdi. Zîra Almanya'nın istikbâlinin denizlerde olduğuna inanıyorlardı.

İmparatorları Wilhelm birden Fas'a seyâhat edivermekle, Avrupa siyâsî mehâfeline bir şifreli mesaj vermiş oluyordu. Üstelik bu seyâhatte Kudüs'ü de ziyâret etmeği emellerine uygun bularak, kendini İslâm âleminin çivisi olmuş ve asırlardır da Hilâfet merkezinde bütün Müslüman kavimleri derleyip toplayarak bir arada tutmanın öncülüğünü yapan Türkler'e bir ders vermek işi, şimdi İngilizler'e kalmış demektî³.

Öyle ki 1914 -1918 Harbi ile Büyük Britanya'nın Müslüman teb'asını da dehşete düşürerek imparatorluğunu kaybetmiş Türkler'e son ve kat'î bir darbe vurup Hilâfetini ve toprağını Türk'ün elinden almanın sırası geldiğine inanıyorlardı.

İşte bu emellerine müsâit buldukları maşa da, Avrupa'nın o şımarık ve gözü doymaz Yunan milleti idi ki bol miktarda verdikleri cephâne ve mühimmat ile, Yunan askeri İzmir'de karaya çıkarak eli kolu bağılı Türk'e ilk silleyi vurmakla işe başlamış oldu.

Fakat Hacı Anesti'nin yerine getirilen General Trikopis'in de dediği gibi karşılarında, Birinci Cihan Harbi'nden yeni çıkmış yorgun, topu tüfeği sayılacak kadar kıt olan, yarı aç yarı tok fakat çok cesur, gayretli ve sabırlı bir asker ile bu askerî kudreti plânlı bir ciddiyetle idâre eden Mustafa

Kemal gibi bir Başkumandan ve Osmanlı Ordusu'nda büyük işler yapmış **Nureddin Paşa, Kemâleddin ve İsmet Paşalar** gibi tecrübeli paşalar vardı.

Trikopis, esir düşeceklerine aklı kesince, askeri ile berâber geri çekilerek kaçmaya gayret sarf etmiş olmasına rağmen bu iş tahakkuk etmeyince teslim olduklarını söyledi.

Ne var ki, ordusunun sayılı generallerinin de efrâdın da esir muâmelesi değil, bir misâfir muâmelesi gördüklerini îtiraf etmekten geri kalmadı.

Esirlerin treni Ankara'ya gelip de her biri teker teker, kendi üniformaları ile toprağa ayak basarken, onları görmek üzere toplanmış büyük kalabalık arasında kısa zaman evvel Yunanlı süngüsü ile şehid edilmiş ya da yaralanmış erlerin anaları babaları da olmasına rağmen, **esire hakâret** Türk'ün şânında bulunmayan bir seciye üstünlüğü olduğundan hiç kimse bu başları önlerine düşmüş zavallılara kem söz etmemiştir.

* * *

Memleketlerinin birlik ve berâberliğe şiddetle ihtiyaç duyduğu bir devrede bile Yunanlı subayların particilik münâkaşası içinde bunalıp boğulmasının acı neticesini görmeyen bu mağlûp esirlere şaşmadan evvel, aynı bölücülük içinde olup, kafa kafaya vererek, dertlere **derman** arayacakları yerde, o kafaları, birbirilerine kırarcasına çarpmaktan kurtulamayan bugünün Türk idârecilerini görmekte bulunmak ne acı....

Acaba hangi vatan endîşesi içinde bu infiradcılığı, bu kopmuşluğu bir şanlı vatanseverlik zannediyor ve inadlarında ısrar etmekte bulunuyorlar?

* * *

Kendi eliniz, başınızda da aklınız varken, ne diye ağyârı işlerinize karıştırıyor, onlardan medet umuyorsunuz?

Onlar, sizin vatanınızı bir otlak, bir yiyim yeri görüyor ve gidip gelip dişleyerek bir parça alıyorlar. Hakları da yok değil. Meselde: Yemeyenin malını yerler, denir.

Başında bir muhteşem târîh bereketi ve geleceğinde de aydınlık bir istikbâl ufku olan o güzelim vatanı, ne diye gaflet ve kof inatların karanlık kuyusuna doğru arkasından itiyor ve bunu da bir mârifet sanıyorsunuz?

SON SEFERDEN

Mustafa TAHRALI

–Rahmetli Ekrem Hakkı Ayverdi'nin ardından–

Düşen göz yaşlarıdır her firâkın peşinden
Kimi süzülür yorgun, uykusuz çehrelerden;
Kimi kaynaşır durur sıcak sıcak derinde...
Bir târifsiz sızıdır kalan bu son seferden.

Gitti, gördüm diriymi...hayat dolu bahtiyar!
Hayat bahşetti ölüm, ebediyete kadar.
Şimdi Hazret-i Ken'an hazîresinde yatar,
Ebedî hayat düştü hissesine kaderden.

Nice bin garip kulun derdine olmuş merhem,
O kerîmin evinde kimler doymuştu bilmem...
Rahmeti sofrasında ağırlasın Zü'l-kerem!
Hakk'a ilâhîlerle uğurlandı bu yerden.

Mübârek devirlerden kalan binlerce eser,
O ulu himmetlinin cehdiyle, birer birer
Devlet-i ebed-müddet ufkunda dirildiler.
Yazdığı destan kaldı her mîmârî eserden.

Şâhâne yaşamıştı hayâtını, şâhâne!..
Gitti şâhâne... Kaldı hizmeti dervişâne.
Bir âşıkını daha kaybetti Âsitâne,
Mâ-i tesnîm verilsin rûhuna, sebillerden!

Bir gazâ şevkıyle yaşamıştı hayâtı,
Allah içindi ilmi, hizmetti kâinâtı.
Gitti, ne mutlu ona, elindedir berâtı!
Bilmedi o kendini üstün hiç bir neferden.

Son seferinde binbir fetih seyrine ersin,
Şehitlerle berâber cennette güller dersin,
Secde ettiği Allah özge safâlar versin
Ona âtîlerdeki her mübârek zaferden!

Mustafa Tahralı

1984-1992 İstanbul

GAZETE OKUYAMIYORUM

Nâzik ERİK

Kültür ve medeniyetin ölçüsü, bir ülkedeki okur-yazar nisbetidir, derlerdi. O yüzden de gazete tirajlarını öne sürerlerdi.

Bir zamanlar Cumhuriyet Gazetesi 10 Kuruş idi. Bir amelenin yevmiyesi 25 Kuruş, mübâşirin aylığı 12,5 Lira, ilkokul mualliminin maaşı 37,5 Lira idi. Yumurtanın 8-12'si 5 Kuruşa satılırdı. Ve beş Kuruşla yüz paralık yarım okka ekmek, yüz paralık ta peynir aldın mı karnın doyardı. Ve biz gazete alamazdık.

Şimdi gazeteler 1500 Lira, (Dikkat 350 Liraya ev alınır ev...) çok şükür günlük tirajı 900 bini bulan bile var. Ama ben gazete okuyamıyorum, manşetlere bakıyorum. Bakıyorum da yine olmuyor... Dayanamıyorum!

Bir haber; resimleri de var. Kadın 37 yaşında imiş, kocası da 46, bir başka erkekle yaşar olmuş. Kocası farkına varmış... (vay bu bizi öldürür...) demişler. Evine gelen adamcağızın boynunu balta ile kesmiş, sonra da ölüsü kokar diye parçalamışlar. Evet, kurbanlık koyunu parçalar gibi... Sonra da her parçasını bir ayrı yere kazıp gömmüşler.

Ne diyeyim, neresinden başlayayım. Genç, câhil değil, deli değil bunlar... Nikâhlı kadın; ama zinâyı bilmiyor. Koskoca erkek ama, elin helallisine, kocalı kadına yan bakmaktan kötü gözle bakmaktan korkmuyor, utanmıyor.

Sonra canları kıymetli! Yaşamak istiyorlar... Ama Allah'ın bir başka kula ihsan ettiği cana kıyabiliyorlar. Onun da yaşama hakkı var diyemiyorlar. Katlin, cana kıymanın, günâhı azâbı akıllarına gelmiyor.

Mevtâya hürmet diye birşey de yok. Hani her ölenin toprağa kavuşacağı bir kabri olmayacak mı? Bir taşı olmasa bile bir kabri.. Hayır yok! Parça parça etmişler... Her parçayı bir yere gömmüşler. Hani tenesire inerken, tenesirde yıkanırken, tabutuna konarken, kabrine varıncaya kadar Ezrail a.s'ın kırbacını yemiş mevtânın incitilmemesi, yavaş, itinalı hareket edilmesi gerekirdi...? Hani son nefesinde bir tekbir? Hani ağızcığına bir damla zemzem? Demek ki bu zavallıların insanla, insanın sonu ile bir ilişkileri yok! Bu, bir anlık tekevvür değil... Günler, saatler sürmüş bir hazırlığın netfesi... Bizim insanımız bu mu?

İkinci bir resim gâlibâ daha aydınlatıcı. Tanınmış bir zâtın ölüm haberi. Tören yapılıyor. İmam efendi cübbeşi ve sarığı ile ellerini açmış duâda! 9x11'lik bir gazete fotoğrafının alabildiği kadar görünüyor. Tabutun başında biri genç, biri yaşlı iki hanımefendi. Kılıklarından kıyafetlerinden belli ki okumuş-yazmışlar. İkisinin de başı açık. Yaşlısı ellerini önüne bağlamış, ama belli ki duâya alışık değil, ya da utandığı için belli belirsiz parmaklarını içe doğru kıvrımış. Kolların kalkamaması bir tarafa, avuçlar açılammış. Hanım kız o zahmete de girmemiş, kollar yanda...

Etrâfında 8-10 erkek var. Dostları olmalı ama bunların içinden tek bir tânesinin avuçları açılabilmiş... Ötekiler sâbit nazarlar, o kadar. Demek ki imam efendinin duâsına (amin!) demegi bilebilen tek bir kişi var! 1/10! İşte, okumuşumuzun gidene saygısı.

Hayır yanlış oldu! Her cenâzede saygı duruşuna geçenler saf saf! Cenâzenin namazı kılınırken duvar dibine dizilip seyredenler de.. İçlerinde dostlarını gerçekten uğurlayanlar var mı? Nereden geldiğinin ve nereye gittiğinin farkındalar mı? İnsanı iki hücreden oluşan bir bedenden ibâret sanan, nereden geldiğini niçin geldiğini, bu âlemde ne işe yarayacağını ve de nereye gideceğini düşünmiyen, bilmiyen aydınların ülkesinde câhilden ne bekliyeceğiz ki?

Acabâ Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan başlayarak bunca imamlar, vâizler, bunca Kur'an kursunun bunca öğretmeni, ve de okullar din dersi öğretmenleri gazete okuyorlar mı ki? Yoksa onlar da benim gibi bakıp geçiyorlar mı?

EDEP ÇİÇEĞİ

Kemâl Y. AREN

"Edeb tâcını, başına giy, istediğin yere git!"

-Ken'an Rifâi-

Bahar ve yaz aylarında, kırlarda, çoğumuzun görüp geçtiğimiz, göz alıcı renkleri, câzip görünüşü olmadığı için ehemmiyet vermediğimiz bir

Edep Çiçeği (Daucus Carota)

çiçektir. Uzun bir sap üzerinde yayvan bir tabla, ortada bir siyah tohumluk, etrâfında beyaz beyaz, küçük küçük çiçekler. Halk arasındaki rivâyete göre, eskiden ortadaki o siyah nokta daha geniş olmuştur. O kadar ki bütünü ile siyah bir tabla, etrâfında bir sıra beyaz çiçekler. İşte o zamanlar cemiyette edep daha fazla imiş. Âhir zamanda o siyah nokta hiç kalmayacakmış. Bu malûmâtı rahmetli **Pakize teyzeden**¹ dinleyerek nakleden **Güngör Aren** oldu. Sohbet esnâsında mecliste bulunan **Ayfer Yılmaz**: "Kemâl amca, ablam² şimdi o çiçek üzerinde çalışıyor. Geçenlerde ondan duymuştum: Yakıştırma değil, halk arasında bu adla bilinirmiş ve bu efsâne varmış."

Ne güzel!..

Edebi çiçekte de görebilmek ne güzel!..

* * *

Yakın zamâna kadar **Yahyâ Efendi Dergâhı**'nın³ cümle kapısından girince, ana yapının girişinde üst pervaza takılı yeni yazı ile "**Edep Yâhû!**" levhası vardı. Ziyâretçileri ilk karşılayan bu levha olurdu. Dergâhın ruhlara huzur ve sükûn veren sessizliğinde, o uhreviyette, zannedirim o levhanın da rolü vardı. "Edep Yâhû!" hitâbı, adımlarınızı ölçülü atmaya, üstünüze başınıza bir daha çeki-düzen vermeye sizi mecbûr eder ve dergâhın harîmine edeple girdiniz. Üç-dört sene önceydi yine bir ziyâretimde levhanın yerinde olmadığını gördüm. İmam efendi oralar-daymış. Sordum. "Geçenlerde birileri gelip levhayı yerinden çıkardılar. Bir hattata yazdırıp, getireceklermiş." dedi.

Aradan seneler geçti hâlâ yerine konmadı.

Halbûki "Edeb Yâhû!" ile karşılanmak ne güzeldi!..

Muhterem Münevver Ayaşlı hanımefendi "Edep Yâhû" adıyla bir kitapçık neşretmişler.⁴ Kapağın altında ki sayfada sülûs hatla yazılmış müsennâ bir "Edeb Yâhû" levhası. Daha sonra ki "Edebin Başı" bölümünde ise şöyle diyor: "Vaktiyle medeniyetimizin, yâni Türk-İslâm, kısacası Osmanlı medeniyetimizin terbiyesini teşkil eden temel kâide: "Edep yâ hû!" idi.

1- Pakize Tolun. Muhterem İlhan Ayverdi hanımefendinin anneleri.

2- Çiğdem Yılmaz. Ege Üniversitesi Botanik kürsüsü öğretim görevlisi.

3- Beşiktaş'ta, Yıldız Parkı'nın yanındaki set üstünde. Şimdi camiye tebdil edilmiş.

4- Edep Yâhû. Münevver Ayaşlı. Yeni Asya Yayınları. İst. 1984

"Edep, 'edep yâ hû!' hitâbına muhâtap olmamaktır."

Ne kadar açık bir ölçü!..

Ne yaparsan yap, yeter ki karşındaki sana 'edep yâ hû!' demesin!..

Elinde bu kadar basit, bu kadar şaşmaz bir ölçüsü olmak ne güzel!..

***

Ahmet Rıfat Efendi "Tasvir-i Ahlâk" adlı eserinin⁵ 'Edep' maddesinde: "Beden, kuvvet almak için nasıl yeme ve içmeye muhtaç ise, insan akıllı da edebe muhtaçtır. Edeple süslenmeyen akıl, silahsız kahramana benzer.

"... Evlâdına edep vermeyen, düşmanlarını sevindirir; dostlarını üzer. Edepsiz, terbiyesiz bir şahsın oğlu edepli, fâzîletli olursa, babasının ayıp ve noksanını örter. Bunun aksine, baba şerefli, fâzîletli bile olsa oğlu edepsiz ise, babanın şerefini, fâzîletini yıkar, perişan eder.

"... Sözün kıyası: Edep, akıllı tamamlayan, ışıktandıran, îmânı olgunlaştıran, kişiyi selâmete ulaştıran, hayırlı bir sermâyedir. Bunu, edepli kişilerle sohbet ederek, onlara yaklaşıp kazanmanın çâresine bakmalı. Kazandıktan sonra da kaybetmemek için gayret etmeli."

* * *

Şems-i Tebrîzî Hz.leri ise:

- *Bu kâinâtın kubbesinin dönüşündeki nizam ve revnâk edeptir.*

- *Gözünü aç ve anla ki, Şeytan'ı öldüren edeptir.*

- *Baştan başa Allah kelâmına bak: Âyet âyet bütûn Kur'an'ın mânâsı edeptir.*

- *Akla, "İmân nedir?" diye sordum. O, kalp kulağıma dedi ki: "İmân edeptir."*

- *Ey Şems-i Tebrîzî, artık sus ki, sen Hüdâ'nın bir sırrısın. Geceleri parıldayan en nurlu ve en üstün ışık edeptir.*

buyuruyor.

* * *

Ken'an Rifâî Hz.leri ise:

Ten-âdemdeki can, bil ki edeptir.

Dil ü çeşm-i beşerin nûru edeptir.

Edebi olmayan âdem, değil âdem

Ayıran âdemi hayvandan edeptir.

5- Tasvir-i Ahlâk. Ahmet Rıfat. Tercüman 1001 Temel Eser.

*Ser-i İblîs'i dilersen eğer ezmek
Gözün aç, öldüren İblîs'i edeptir.
Oku âyâtını Kur'an-ı Kerîm'in
Göreceksin cümle maânisi edeptir.
Ulu Şems'in sözü bu, buna şek yok,
Bizi makbûl edecek Hakk'a edeptir.
Edebi eylesin Allah bize tevîk,
İki âlemde felâh, Ken'an edebdir.*

buyuruyor.

Âmin diyelim ve sözü burada keselim.

AKVARYUMDAKİLER

Hayri BİLECİK

Gözlerimiz üç buutlu varlıklardan başkasını görmüyor. Kulaklarımız, ancak belirli frekanslar arasındaki sesleri duyabiliyor. Dokunduklarımız, tattıklarımız, kokladıklarımız hepsi sınırlı!..

Başka bir ifâdeyle gönülgözü açılmamış, tefekkür durağına varamamış, kendi özünden ve rûhundan habersiz insan, beş duyusuyla koskoca kâinâtın madde ile sınırlı küçücük bir bölümüne âdetâ hapsedilmiş. Evet, zaman zaman fizik ötesi başka âlemlerin varlığını duyuyor, hattâ çeşitli branşlarda ders olarak okuyor, ezberliyor ama bu, onu, bir mânâda kendi irâdesiyle girdiği hapisânesinden kurtarmaya yetmiyor. Arasıra daracık bir kaçış yoluna yöneldiğinde de mevki, makam tutkusu, şöhret ve para hırsı gibi tecrübeli gardiyanlar tarafından kısıvrak yakalanıveriyor.

İhtiras gardiyanlarının, nâdiren de olsa, gaflet uykusuna daldığı anlarda, bu zavallı mahkûma renksiz, kokusuz, zamansız, mekânsız bir âlem gösteriliyor. Gösteriliyor ama, fasit mantık denilen baş gardiyan hemen işe el koyup onu, gördüklerinin bir hayalden, bir rüyâdan ibâret olduğuna iknâ ediveriyor.

* * *

Bu tür mahkumlarla, akvaryum balıklarının yaşayış tarzları arasında dikkate değer bir benzerlik bulunduğunu söylemek, yanlış olmaz kanaatindeyim.

İyi dekore edilmiş büyükçe bir akvaryum ve bu akvaryumda hayâta gözlerini açmış minicik bir balık düşünelim: Hayâtın icâbı bu küçük yaratık, gün geçtikçe büyüyecek, gelişecek, akvaryumun orasına burasına

serpiştirilmiş kayalar arasında yeni yerler keşfedecek. Yükseklerle çıkacak, derinlere inecek, belki de ilk defâ gireceği orman misâli otların içinde ürperecek. Havayı, ışığı tanıyacak. Hemcinslerinden bir kısmı ile dost olup bâzıları ile kavgaya girecek. Günün belirli saatlerinde yukardan yağan yemleri, kimin gönderdiğinden habersiz, arkadaşlarından önce kapmaya çalışacak. Çevresi tarafından bâzen sevillecek, alkışlanacak, bâzen de itilip kakılacak, kısaca hayâtını sürdürecektir. Ancak yaşadığı şartlar içinde, ne kadar güçlü ne kadar tecrübeli hâle gelirse gelsin, onun bütün dünyası akvaryumdan ibâret kalacak...

Beş duyumuzla hapsoldüğümüz madde dünyasının bu akvaryumdan ve o dünyada yaşamaya kendini mahkûm etmiş zavallıların akvaryumdakilerden ne farkı var!

Dahası balıkçık, kendi hayatı dışındaki başka bir âlemi, hiç değilse camdan seyretme imkânına sâhip. Madde dünyasının mahkumları ise, beş duyu ötesindeki âlemlerin, belki isimlerini dahî bilmiyor. Bilenler de var olup olmadıklarının binbir şüphesi içinde çâresiz.

* * *

Bekri Mustafa neş'esini bulduğu bir meclis'te, içki nev'inden ne varsa içtiğini ve hepsinin tadını bildiğini iddiâ edince, orada hazır bulunanlardan biri: "Al bir de şunu tad! Şâyet ne olduğunu bilersen dâvanda haklı olduğuna inanırız" deyip su ile doldurduğu kadehi sarhoşun eline tutuşturmuş.

Bekri de kadehteki suyu bir dikişte içtikten sonra yüzünü buruşturup utana sıkıla: "Vallahi birâder bu ömrümde içtiğim şey değil, ne olduğunu anlayamadım, iddiamdan vazgeçiyorum" demek zorunda kalmış.

Bu fıkrayı okuyunca kainata göre bir akvaryum kadar dahî yer tutmayan dünyaları içinde, benlik duygularıyla sarhoş olup: "Herşeyin iyisini ben bilirim! En büyük, en akıllı benim! Ben, ben, ben!" diyenlerin, dost meclisinde kendisini gülünç duruma düşüren Bekri'den ne farkları var, diye düşünmekten kendimi alamadım.

Öyle ya, bizim dışımızdaki insanların tattığı acı tatlı her duygudan; sevgi, sadâkat, dürüstlük, kahramanlık, sabır, cesâret, diğergâmlık v.b. insânî fazîletlerin tamâmından haberdar olmamıza, haberdar olsak da bunları en üst seviyede yaşamış bulunmamıza imkân var mı!

Hâl böyle iken "Herşeyi ben bilirim" dâvâsında ısrar etmek bizleri, hatâsını anladığı anda iddiâsından vazgeçmek dürüstlüğünü gösteren Bekri Mustafa'dan daha gülünç duruma düşürmez mi!

AZERBAJCANDA SOVYETLER'IN UYGULADIĞI SANAYİLEŞME POLİTİKASININ ÇEVRE ÜZERİNDEKİ TESİRLERİ

Sinan OĞAN*

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin 27 Nisan 1920'de Sovyet işgaline uğramasıyla başlayan sömürgeci Sovyet Sosyalist rejimi çok zengin iktisâdî kaynaklara sâhip olan Azerbaycan'da hızla sanayileşmeye girişti. Millî Cumhuriyet yıkılıp yerine sosyalist bir rejim kurulduktan sonra ülke çeşitli bölgelere ayrıldı ve her bölgenin iktisâdî zenginlikleri göz önüne alınarak özellikle petrol ve petro-kimya sâhalarında ağır sanayi tesisleri kurulmaya başlandı.

72 yıl süren baskıcı Sovyet sisteminde insan ve tabiat hayatına hiç önem verilmemiş, sâdece Ruslar'ın bu kaynaklardan daha fazla faydalanacakları fikriyle Azerbaycan'ın sanayileşmesi gerçekleştirilmiştir.

Azerbaycan genel ekonomik göstergeler itibâriyle Türk Cumhuriyetleri arasında Kazakistan'dan sonra ikinci güçlü cumhuriyet durumundadır. Ekonomisi genellikle petrol, doğal gaz, demir-çelik, kurşun, bakır gibi yeraltı ve hayvancılık, tahıl, pamuk ve üzüm üretimi gibi yer üstü doğal kaynaklarına dayanmaktadır¹.

Azerbaycan Cumhuriyeti dağılan SSCB'nin toplam sâhasının % 0.38'ini, ahalisinin % 2.8'ini, içtimai ürünlerinin % 1.8'ini, istihsal edilen millî gelirinin ise % 1.73'ünü karşılamaktaydı. 1986 yılında SSCB'de üretilen petrol sanayisine ait makine ve aletlerin 2/3'ünü, güç transformatörlerinin % 1.5'ini, elektrik enerjisinin % 1.34'ünü, çelik bolların % 2.8'ini, cihazlar ve otomatikleştirme vâsıtalarının ve onların ye-

(*) Yazar hâlen M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde asistan olarak görev yapmaktadır.

1- İGEME Ülke Profili, AZERBAJCAN, 1992, Sayı 1.

dek parçalarının % 1.13'ünü, mineral gübrelerin % 0.9'unu ve kostik sodanın % 6.9'unu üretmiştir. Yine SSCB'de üretilen toplam tarımsal üretiminin % 2.2'sini karşılayan Azerbaycan Cumhuriyeti üzümün % 23.72'sini ham ipeğin % 14'ünü, pamuk lifinin % 10'unu, pamuğun % 9.32'sini, yeşil çay yaprağının % 5.47'sini, meyvelerin % 3.48'ini, sebzelerin % 2.88'ini zeferanın ise % 100'ünü bu cumhuriyet karşılamaktadır. Yılda 13 milyon ton petrol ve 12 milyon m³ doğal gaz üretilen Cumhuriyet'te dağılan SSCB'nin petrol sanayisi ve doğal gaz çıkarımı için gerekli olan makina ve âletlerin de 500 çeşidinden fazlası üretilmektedir².

Burada Azerbaycan'ın bu sanayileşmesinin nasıl gerçekleştirildiğine de kısaca değinmek gerekir. Şöyle ki; yakın zamana kadar Sovyetler ülkesinin çok zengin bir sömürgesi olan Azerbaycan'ın merkezî hükûmetle olan ticarî ilişkileri bir sömürge ülkesinin tâbi olduğu şartları aynen taşıyordu. Cumhuriyet'teki müessese ve kuruluşların % 96'sının merkezî hükûmete bağlı olması, Cumhuriyet'teki müessese ve kuruluşların % 96'sının merkezî hükûmete bağlı olması buralarda üretilen ürünlerin merkezî hükûmetin vesâyeti altında kalmasını sağlıyordu. Bu durum esâsen de Cumhuriyet'in sanayileşme politikalarının Moskova hükûmetince belirlenmesi ülkede yanlış, çarpık, hantal ve kirli bir sanayi kompleksi doğurmuştur. Özellikle turzim sâhası olması gereken deniz kıyısı gibi yerlerin taşımacılık vb. şartlar açısından elverişli olması sebebiyle sanayileşmeye açılması ve bu kuruluşların arıtma tesislerinden yoksun olması çevre kirliliğini vahim boyutlara ulaştırmıştır.

Sovyetlerin sanayileşme stratejisi, başta Azerbaycan olmak üzere hammaddeleri Türk topraklarından elde etmek şeklinde yürütülmüştür. Türkler'in petrol ocaklarının bulunduğu yerlerde petro-kimya sanayii, mâdenî ve kimyevî maddeleri çok olan Türk topraklarında hammadde kazanma fabrikaları kurulmuştur³.

Bir dönem Sovyet petrol ihtiyâcının % 50'sini savaş yıllarında ise % 70'ini tek başına karşılayan Azerbaycan'da bugün atmosfere bırakılan zehirli madde miktarı kişi başına yıllık 300 kilogramı⁴ geçtiği halde, Almanya'da kişi başına yıllık 105 kilograma ulaşan et tüketimi Azerbaycan'da 17 kilograma bile ulaşamamıştır.

2- OĞAN, Sinan; Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ekonomik ve Finansal Sektörün Yapısal Analizi, M.Ü. Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1992.

3- SERİN Vildan; "İki Kutuplu Dünyadan Çok Kutuplu Bir Dünyaya Geçerken" Kubbealtı Akademik Mecmuası, Temmuz 1990, s.41.

4- 13-16 Temmuz 1991 Tarihinde Bakı'da yapılan 1. Azerbaycan Halk Cephesi Kurultayı'nda konuşma yapan Ebulfez Ali Elçibey'in konuşma metninden.

Azerbaycan'ın sanayi şehirlerinden her yıl barajlara, göl ve denizlere 350-400 milyon m³ zehirli su atılmaktadır⁵. Bu miktarın 67 milyon m³'ünü ise sâdece petrokimya ürünleri ve civa gibi canlılar için çok tehlikeli maddeler oluşturmaktadır⁶. Atmosfere atılan zehirli madde miktarı ise 1 milyon 250 bin ton civârındadır ve bu oran % 5.7'lik bir artış göstermektedir. Azerbaycan'da hava kirliliğinin en çok görüldüğü yerleşim birimlerinin başında **Sumgait, Bakü, Mingeçevir** ve **Eli Bayramlı** gibi sanayi şehirleri gelmektedir. Bunlar aynı zamanda eski Sovyetler Birliği'nde kirlilik sıralamasında en önde yer alanlardır. Atmosfere zehirli madde bırakan fabrikaların başında ise 100.600 tonla **Karadağ çimento fabrikası** bulunmaktadır. Yapılan resmî incelemelere göre Azerbaycan'daki fabrika ve araçların % 61'inin havaya bıraktıkları atık maddeler normalden 3.2 defâ daha fazladır.⁷

Atmosferin kirlenmesine öncelikle petro-kimya ve kimya, oto-nakliyat, inşaat, enerji, petrol, demir ve elvan metalurjisi müesseseleri sebep olmaktadır. Bunun sonucu olarak da Bakü, Sumgait, Gence gibi sanayi şehirlerindeki çevre kirlenmesi daha da hızlanarak çok tehlikeli boyutlara ulaşmıştır.

Yapılan incelemeler sonunda Bakü un fabrikası, Sumgait alüminyum-elektroliz fabrikası, Bakü asfalt-beton fabrikası gibi bir çok fabrika çevreyi aşırı derecede kirlettiği için kapatılması kararlaştırılmıştır. Buna rağmen Azerbaycan'daki fabrikaların % 80'inin arıtma tesisi olmadığından ve arıtma tesisi olanlarının da iyi çalıştırılmaması sonucu çevreye verdikleri yüksek tahribat sebebiyle kapatılması gerekmektedir. Ama yukarıda saydığımız hakkında kapatılma kararı çıkarılan fabrikalar gibi bir çok sanayi tesisi, haklarındaki kapatma kararına rağmen Soyvet Rusya'ya daha çok döviz getirsinler diye hâlâ çalıştırılmaktadırlar. Hastalanan, sakat kalan, analık yeteneklerini kaybeden ve dünyaya gözlerini erken kapatmak zorunda kalan Azerbaycan Türkü ise ne gözlerini döviz hırsı bürümüş Ruslar'ın ne de dünyânın sözde çevrecilerinin (!) pek fazla ilgisini çekmemektedir. **İlginçtir ki dünyânın en uzun ömürlü ve de en kısa ömürlü insanların yaşadığı yegâne yer Azerbaycan'dır.** Sanayi şehirlerinin ve zehirli tarım alanlarının etkisinden uzak temiz iklimli dağlarda yaşayan Azerbaycanlılar bir asrı tamamlayıp ikinci bir asra kadem basar-

5- Azerbaycan Tabiatı Dergisi, Bakü 1991, s.33.

6- Moskova'da çevre konusunda düzenlenen belgesel film yarışmasında birinci gelen Azerbaycan filminin senaryosundan.

7- Gosydarstvenniy Komitet Azerbaydjanskoy SSR, Po Statistika O Socialına Ekonomičeskom Razvitii Azerbaydjanskoy SSR, Za 1989 god Bakü 1990, s.50.

ken Bakü'deki, Gence'deki, Sumgait'teki v.b. sanayi şehirlerinde yaşayan kardeşleri yarım asra bile varmadan hayata gözlerini kapatmaktadırlar. Sovyetler ülkesi için yılda yaklaşık 1 milyar 600 milyon rublelik bir gelir getiren, buna karşılık yeni doğan her dört çocuktan birisinin sakat olarak dünyaya gözlerini açtığı ve çocuk ölümlerinde ise SSCB ortalamasını % 30 aşarak 1. sıraya oturan, Ruslar'ın: "sosyalist bir şehir yarattık" diye övündükleri Sumgait sanayi şehri Hitler'in 2. Dünya Savaşı'nda Yahudiler için kullandığı gaz odalarını andırmaktadır.

Çevre, fâciâsının yaşandığı yer sâdece atmosfer değil, akarsular ve denizler de bu durumdan fazlasıyla nasibini almış durumdadır. Büyük bir iç deniz mâhiyetinde olan Hazar Denizi geniş çaplı petrol arama ve çıkarımına mâruz kaldığı için tabii dengesi bozulmuş ve eskiden çok zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu canlılardan çoğunun nesli tükenerek ölü deniz halini almıştır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin gözbebeği olan ve bölgeye can veren Aral gölünün başarılı bir şekilde kurutulmasından sonra şimdi gözler Hazar Denizi'ne mi çevrilmiştir (?)...

Bir santimetrekaresi 1.500-8.000 yılda oluşabilen toprağın bu derecede bilinçsiz ve insafsız şekilde mahvedilişi başka hiçbir yerde görülmemiştir. Azerbaycan'da tarımda 66 çeşitten fazla zehirli kimyevî madde kullanılmaktadır. Bunlardan DDT, Klorofos, Metafos, Hodon, Heksokloron, Sineb, Bi-58, Kükürt, Göy taş, Buteks, Selitras vb. gibi toprağa o kadar çok zehirli kimyevî madde verilmiştir ki toprakta yüzden fazla çeşidi bulunan haşeratlar bu maddelere karşı bağışıklık kazanmışlardır⁸. Yapılan hesaplara göre 1 ruble kazanmak için toprağa verilen zarara karşılık, sonraları onu tekrar ekilebilir hâle getirmek için 5-10 ruble harcamak gerekiyor.

Cumhuriyet'te ölüm hallerinin özellikle de çocuk ölümlerinin çok yüksek seviyede olması sâdece tıbbî hizmetin yetersizliğinden değil, tarımda zehirli kimyevî maddelerin bilinçsizce -belki de kasıtlı?- kullanılması ve sanayinin yarattığı aşırı çevre kirliliği ile izah edilebilir. Daha fazla ürün elde edebilmek ümidiyle Cumhuriyet'te 1970-85 yılları içerisinde daha önceki yıllara nisbeten 3 defâ daha fazla mineral gübre kullanılmıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkezî Komitesi'nin (SBKP-MK) Mart 1989 yılındaki kurultayında SSCB Sağlık Bakanı J. ÇAZOV: "Azerbaycan'da toprağa zehirli kimyevî maddelerin normalden 36 defa fazla verildiğini" kaydetmiştir⁹.

8- Az. Tabiatı, a.g.e. s.22.

9- İSMAYILOV, Eldar; Azerbaycan Cumhuriyeti Sosial Sutrkturu, Bakü 1990, s.24.

SSCB Sağlık Bakanı'nın dediği gibi Azerbaycan'a zehirli kimyevi maddeler hem normalden daha fazla verilmiş hem de kullanılması çok tehlikeli maddeler kullanılmıştır. Özellikle tarımda "Butefos" ve "Selit-ras" gibi fazla zehirli kimyevi maddelerin kullanılması sonucunda hem toprak zehirlenmiş hem de bu topraklarda çalışan genç kızlar, kadınlar analık yeteneklerini kaybetmiş, çocuklar sakat doğmuş, sarılık, damar hastalıkları ve onkolojik hastalıklar hızla artmıştır.

Bu tür zehirli maddelerin bilinçsiz kullanımı sonucu toprakta azot, fosfor fazlalığı meydana gelmiştir ve toprakta biriken fazlalıklar yüzünden ekimin yapıldığı sulanılan arazilerde yeraltı suları zehirlenmiştir. Böyle bir toprağa ekilen herhangi bir bitki özellikle bostan, sebze ürünleri azot ve fosfor atıklarına mâruz kalmıştır. Bu ürünlerden istifade eden insanlar da çeşitli hastalıklara yakalanmışlardır. Bu sebeple her yıl binlerce ton ürünün satışı yasaklanmaktadır. Buna rağmen yiyecek kıtlığının çekildiği SSCB ve Azerbaycan'da midelerinin sesine kulak verenler bu yasağı pek dinlememektedirler. Bu yüzden içindeki nitrat oranı normalden en az 4 defâ fazla olan bâzı sebzelerin satışına engel olunamamaktadır¹⁰.

Bugün maalesef altın değerindeki Azerbaycan topraklarının % 51'i yok edilmiştir¹¹. Zehirlenen bu topraklardan toplanan ürünleri yiyen Azerbaycanlı 20-30 yaş arasındaki gelinlerin % 42'si analık kabiliyetlerini yitirmişlerdir¹². Hal böyle olunca da eski SSCB'de boşanmaların asıl **sebebinin "içki" oluşturduğu halde, Azerbaycan'da buna ailede çocuk olmayışı sebebiyet vermektedir**¹³. Azerbaycan'da ahalinin her 1000 kişisine düşen evlenmemiş kız ve erkeklerin sayısı eski SSCB ortalamasına göre birinci sıradadır.

Azerbaycan'da tarım sektöründe çalışanların % 51'ini kadınlar oluşturuyor¹⁴. Ve her 100 anadan 95'inin sütünden DDT çıkmış ve tereyağın her kilosunda 46 mg. zehir olduğu tespit edilmiştir¹⁵. Ana sütünün zehirlenmesinden daha dehşetli ne olabilir acaba?..

Cumhuriyet'te ekolojik dengenin bozulmasına sebebiyet veren unsurlardan birisi ve tarımsal üretim içerisinde özel bir öneme sâhip olanı pamuk üretimidir. Sovyet resmî istatistiklerine göre yıllık 600 bin ton, bizim hesaplarımıza göre ise 350-400 bin tonluk üretim kapasitesine sahip

10- Edebiyat ve İnce Senet Gazetesi, (Bakü) 23.10.1988.

11- Azerbaycan Gazetesi, (Bakü) 2.11.1990.

12- Kommunist Gazetesi, (Bakü) 22.1.1989.

13- Azerbaycan Gençleri Gazetesi (Bakü) 14.1.1989.

14- Kommunist Gazetesi (Bakü) 25.5.1990.

15- Azerbaycan Mektebi Dergisi (Bakü) 1990/2.

olan Azerbaycan'da pamukçuluk Sovyet Rusya'nın en büyük döviz kaynaklarından birisidir. Sovyet Rusya bu gelirlerini her yıl hızla artırmak çabasıındaydı ve bunun da yan tesirleri düşünülmeden kolay bir yoldan yâni toprağa daha fazla mineral gübre verip toprağı zehirleyerek elde etmekteydiler. Zâten yapılan istatistikler de bunu doğrular niteliktedir. **1987 yılında SSCB'de hektar başına 5 kg Azerbaycan'da ise hektar başına 175 kg. zararlı pestisid gübreler verilmiştir.** Bu rakam SSCB ortalamasından 170 kg. veyâ 35 defâ daha çoktur. Mineral gübrelerin zehirli pestisidlerin tahminen % 35-40'ı pamuk sâhalarında verilmektedir.

Yapılan hesaplar göstermiştir ki 1 ton ham pamuk elde etmek için bitki topraktan 34-61 kg. azot, 11-28 kg. fosfor ve 36-48 kg. kalsiyum almaktadır¹⁶. Pamuk üretimini artırmak için plansızca toprağa verilen azotlu, fosforlu ve kalsiyumlu gübreler gelişi güzel kullanıldığından doğada çok derin tahribat yapmaktadır. Pamuk üretimi yapılan sâhaların ancak % 1'inde kimyevî usuller kullanılmadan üretim yapılmaktadır. Geri kalan üretim yapılan sâhaların % 99'unda ise bilinçsiz bir şekilde kimyevî usuller kullanılmaktadır.

Yalnızca vilt hastalığının yayılması sonucu yılda 120-150 bin ton pamuk kaybı olmaktadır. Aral Denizi'ni mahveden-kurutan pamuk şimdi gözünü Hazar Denizi'ne dikmiştir. Kür ve Aras nehirlerinin mineralleşme seviyesi kollektörler ve küçük akarsularla birleşen yerlerde bilhassa artmaktadır. Böylelikle içilen suların hangi usullerle temizlendiği çağdaş ilme mâlum değildir... Bir hektar sâhaya verilen 123 kg. zehirli madde en nihâyet Azerbaycan Türkü'nün bardağının dibine çökmektedir.

Mineral gübrelerin gereğinden fazla kullanımı topraktaki gıdalı maddeler dengesini de bozmaktadır. Verimsiz sulama teknikleriyle ekinlerin sulanması ekin sâhalarının erezyona uğramasına ve bozkırlaşmasına sebep olmaktadır. (Vaktiyle verimli topraklara sâhip olan Muğan bölgesinin bugünkü kaderi gözler önündedir) Üç yıl zarfında verimli ekin sahalarının miktarı % 17 azalmıştır. Bu gidiş gün geçtikçe hızlanmaktadır¹⁷.

Acaba Azerbaycan Türkü kendi toprağının tapusunu aldığı vakit elinde ekebileceği ne kadar verimli toprağı kalacaktır?

Şimdiye kadar Moskova'daki hükûmete döviz kazandıran pamuk için en verimli topraklar ayrılırken Azerbaycan Türkü'nün karnını doyuracak tahıl ekimine ancak % 4.3'lük bir verimli toprak parçası ayrılmıştır.

Bütün bitkisel ve hayvansal ürünlerde meydana gelen bu tür zehirlenme pamuk sâhalarından sonra üzümçülük yapılan sâhalarda da kendisini göstermektedir. Aynı kara yazgı en basit örnekle üzümçülükte de ya-

16- Kommunist Gazetesi, (Bakü) 1.4.1990.

17- Seher Gazetesi, (Bakü) 15.3.1989.

şanmaktadır.

Şimdiye kadar Ruslar, Sovyetler Birliği'nin üzüm üretiminin % 23.72'sini karşılayan Azerbaycan'ın ürettiği üzümü elinden almakla kalmayıp, aynı zamanda toprağını da insafsızca zehirlemekteydiler. Hâlihazırda üzümlüklerin her hektarına 2 ton uzvi ve 290 kg. da mineral gübre verilmektedir ki bunun neticesinde her yıl Cumhuriyet'in üzüm bağlarında toprağa 120 bin tona yakın zehirli mineral madde verilmektedir.

Pamuk ekilen tarlalara verilen mineral gübrelerin neticesinde çocuk ölümleri, mide-bağırsak hastalıkları, kadın hastalıkları (kadınların annelik yeteneğini kaybetmesi), erken ölümler v.b. gibi hastalıklarda hızlı bir artış oluyorsa buna üzüm ekilen bölgelerde sıkça görülen öldürücü şişlik (Herçenk) hastalığını ve onkolojik hastalıkları da ilâve etmek gerekir¹⁸.

Târih boyunca sâhip olduğu tabîî servetleri kendi milleti için kullanamayıp ve yine bu tabîî servetler yüzünden büyük eziyetlere mâruz bırakılan Azerbaycan Türkleri, 70 yıldır Ruslar daha çok ödviz kazansın diye pamuk tarlalarına daha çok gübre vermiş, daha çok petrol çıkarmış, daha çok sanayi tesisleri kurmuş, daha çok çalışmış, daha çok ölmüş, sakat kalmış; fakat çok daha kötü yaşamaya itilmiştir. Dünya ikinci bin yılını bitirip üçüncü bin yılına girerken Azerbaycan Türkleri, Ruslar'ın bu vahşî müstemlekecilik hırsları için ekolojik dengelerini bozmaya, toprağını zehirlemeye, insanların ölmesine, sakat bırakılmasına en önemlisi özgürlüklerinden mahrum kalmalarına razı olmayacaktır. Ve nitekim olmamışlardır da.

Ancak biz yine de ümitsiz değiliz. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin tüm bunların üstesinden geleceğine inancımız tamdır ve zâten son gelen mâlûmat da bu yöndedir. Ülkede gittikçe güçlenen millî bilincin yönetime de yansması bu yönde olumlu çalışmaların yapılmasını gerekli kılmış ve bu çalışmalar ilk meyvesini vermeye başlamıştır. 1990 yılına kadar hızlı bir artış grafiği çizen atık zehirli madde miktarı bu tarihten itibaren azalma eğilimine girmiştir.

1990 yılında -16.8 milyon m³ nisbetinde azalan kirli (zehirli) atık su miktarındaki azalış, 1991 yılında -45.7 milyon m³ e ulaşmış. Yine 1990 yılında atmosfere bırakılan zehirli madde miktarında azalış -42.5 bin tondan 1991 yılında -48 bin tona yükselmiştir. 1989 yılında zehirli maddelerin artırılma oranı % 40 iken bu oranın 1990'da % 47'ye 1991'de ise % 48'e ulaşması¹⁹ millî bilincin de ilk işâretlerini vermesi açısından önemlidir.

18- Seher Gazetesi, (Bakü) 2.9.1990.

19- Azerbaycan Devlet Plan Komitesi, "1991. İlde Azerbaycan Cumhuriyeti'nin İktisadi ve Sosyal İnkişafına Dair Devlet Planı" Esas Göstergiler, Bakü 1991.

AZERBAYCAN'DAN BİR NEFES

Prof. Dr. Ali Haydar BAYAT

Yetmiş yıldır Sovyetler Birliği'ndeki rejim sebebiyle, birbirlerine hasret yaşayan Anadolu ve Orta Asya Türklüğü, kısa bir zaman önce yürürlüğe konan açıklık ve dış dünya ile yeniden yapılanma politikaları sonucu birbirleriyle ilişki kurmaya başlamış, hele Sovyetler'in dağılmasından sonra, endişelerin kalkmasıyla bu alâkalar karşılıklı kişisel ziyaretlerin hızlanmasına ve hükûmetler arasında ticârî, kültürel anlaşmaların imzâlanmasına yol açmıştır.

Biz de bu imkânlardan istifâde ederek 1989 ve 1991 yıllarında yaklaşık iki ay kadar kadar Azerbaycan'ı ziyaret etme imkânını bulmuş ve Bakü, Gence, Kazak, Kuba, Lenkeran, Şeki gibi yerleşme merkezlerini, bâzı kasaba ve köyleri gezmiştik. Binlerce kadın, erkek, genç, ihtiyar Azerbaycan Türkü ile tanıştığımız ve sohbet imkânını bulduğumuz bu yerlerde Anadolu Türklüğü'ne karşı târifi imkânsız sevgi ve saygıyı müşâhede etmiş, Tanzimat'dan bu yana ruhlarımıza aşılacak istenen geri kalmışlık, inferiorite duyguları yerine, burada Türk olmanın gururunu rûhumuza nakşetmiştik. Aynı şekilde Azerbaycan'dan gelip Türkiye'yi ziyaret eden kardeşlerimizin de ülkelerine dönerken âdetâ bir rüyâ aleminde yaşadıkları şeklinde ifâdeleri bizleri sevindirmiştir.

İşte Türkiye ziyaretleri sırasında bu duygularla dolu olanlardan biri de son günlerde İzmir'e dâvetli olarak gelen Karabağ hâdiseleri dolayısıyla yapılan mitinglerde konuşmaları ile dinleyicilere duygulu anlar yaşatan Genceli Hilâlî Mahmudoğlu'dur.

Hilâlî Mahmudoğlu 1943 yılında Azerbaycan Türk Cumhuriyeti'nin târihî şehirlerinden olan Gence'de doğmuş, ilk, orta tahsilini müteâkip

Bakü İnce Sanatlar Üniversitesi Rejisörlük Fakültesi'nden mezun olmuş, daha sonra Moskova'da doktorasını tamamlamıştır. On yıl kadar Gence'de Cafer Cabbarlı Dram Tiyatrosu'nda rejisör olarak çalışmış ve birçok oyun sahneye koymuştur. Hilâlî Bey tiyatro yönetmenliği yanında senaryo yazarı ve şâir olup şiirleri basılmıştır. Halihazırda Gence Şeyh Nizamî Türbesi Müdürü olarak görev yapmaktadır. Yazımızı

Türkiye ile Azerbaycan
Biri gönül, biri can
Ayrılır mı gönül candan,
Hiçbir zaman, hiçbir zaman.

bayatısıyla bağlarken, Hilâlî Mahmudoğlu'nun duygu ve düşünce dünyasından bir demeti takdim ediyoruz.

HASRET ŞARKISI

Kardeş yurdu ziyârete gelmişem,
Vatanımdan kanlı haber aldım, vay...
Yurddaşların faciesin bilmişem,
Bir but oldum, lâl sükuta daldım, vay...

* * *

Gavur düşman çocuk, anne bilmedi,
Kan sepilen silâhını silmedi,
"Yardım!"- dedim, hiç bir kimse gelmedi,
Bu dünyada ben yardımsız kaldım, vay...

* * *

Feryadımdan yürek heytek inledi,
Harayımı milyon ihsan dinledi,
Ana toprak duygum orda, senledi,
Kalbde ölüm şarkısını çaldım, vay...

* * *

Yada düşdü güzel Şuşa kalesi,
Dağlarının karanfili, lalası,
Güzey garı, gül etirli talası,
Ulu dağdan o etiri aldım, vay...

* * *

Kardeş Türkler başa kara bağladı,
Sevgileri ümman kibi çağladı,
Çocuk, anne, ihtiyarlar ağladı
En çok aklar bilki ben Hilâl'dım, vay...

4.3.1992 İZMİR

İSTİKLÂL MARŞI

Ummanlar dalgalanır, yine hürriyet vaktidir,
Vatana yardım edek, belke son niyyet vaktidir.
Parmağın çatmaz gücü, yumruk gerek zulm üstüne,
Milletde birlik olsa o vakt adalet vaktidir.

* * *

Kapımdan ekmek uman, toprak umur ocağımdan,
İnanmam bin deyeler, şimdi emniyyet vaktidir.
Can deyek, can eşidek, kaş kör olsun düşmanımız,
T ü r k l ü ğ ü unutmamak, çünkü hakikat vaktidir.

* * *

Kafeste gerar tutmaz binbir yara almış arslan,
Kalk, birleş Türk milleti istiklâliyyet vaktidir.
Hilâl'am, pâk birliğe sesleyirem Oğuzlar'ı,
Allah'a and verirem nâmus, deyânet vaktidir.,
Toprağa and verirem, gayret, deyânet vaktidir.

Müslüman ol! Peygamberin hakîkatı senin olsun,
Müslüman ol! İslâm dini tarîkatı senin olsun,
Müslüman ol! Her namazın beş vakiti senin olsun,
Pak melekler otursunlar omuzunda, sağda ve sol...
Müslüman ol!

Müslüman ol! Koruyacak Tanrım özü her an seni,
Müslüman ol! Hıfz edecek her belâdan Kur'an seni,
Müslüman ol! Mahv edemez Kara Yüzlü dövrân seni,
Allah özü yetirecek nimetleri sana bol bol...
Müslüman ol!

Müslüman ol! Hayır ve Şer ne olduğun bilmek için,
Müslüman ol! Mazlumların göz yaşların silmek için,
Müslüman ol! "lâ ilâhe illallah"la ölmek için,
Bu dünyada, kıyâmete kurtuluşçın var tek bir yol,
Müslüman ol! Müslüman ol! Müslüman ol! Müslüman ol!!!

Bir mumu ki Hak söndüre hiç bir zaman yanar mı hiç,
Hakîkatı anlamayan bin yıl geçse anar mı hiç?!

Kalbimin her döyüntüsü seni bekliyor, sesliyor
Benim sevgi keleşim öze güle konar mı hiç?!

Güzellięi Tanrı yapmış senin gülbahar yüzüne,
İlkbahar gören haste kış faslını sonar mı hiç?!

Resûlallah hakikatin kabul etmiş bir Müslüman,
Baş bedenden ayrılrsa da İslâmını danar mı hiç?!

AMAN BABAM

"İzmir'li babam Alâeddin Yayıntaş'a mektup"

Aman babam, sen gideli ay ondu,
Aman babam, göz yaşımız çay oldu,
Aman babam, şarkım bitdi vay oldu,
Kipriyimden göz yaşımı sil, babam,
Yüregimin kederini bil, babam.

* * *

Aman babam, ölüm geldi araya
Aman babam, illac yoktur yaraya,
Aman babam, el büründü karaya,
Derdlerimiz dağdan ağırdı, babam,
Koç igitler halkı çağırdı, babam.

* * *

İnan babam, "Önce vatan!" deyildi,
İnan babam, böyle ölüm eyidi,
İnan babam, kayb etdik çok igit,
Meydanlarda kır-ha-kır oldu, babam,
İnsan ömrü çiçek tek soldu, babam,

* * *

İnan babam, azalacak ahımız,
İnan babam, bitmemiş penahımız,
İnan babam, yardımdır Allahımız
"Ne mutlu Türküm"- deyene ay babam
Bu şiiri dost ulusa yay, babam.
Ne mutlu Türküm deyene ay babam.

YÜZ İLLERİN GÖRÜŞÜ

1991. ilde tarihî bir görüş oldu Gence'de. Azerbaycan'ın deha şairlerinden biri olan, bütün yaratıcılık ömrünü insanın azad yaşaması düşüncelerine hesr eden, ölmez "Hamse"sinde Allah'ın yüce adı ile dünyevî problemlerin hallini araştıran Nizamî Gencevî'nin ruhu ile Türk ulusunun büyük şairi Yunus Emre'nin ruhları görüştü. Bu görüş iki insan, iki şairin ruhlarını konuşturmakla yüz illiklerden geçip gelen karşısı alınmaz tarihî hakikat, yüz illerden bir çağırış idi.

850 il önce dünyaya göz açtı Nizamî, 750 il önce hayata geldi Yunus! Büyük Türk dünyasının iki poeziya güneşinin Cennet'de olan ruhları böyle görüştü Gence'de!

Yunus Emre'nin ölmez mısraları seslendi bin bin kalplerde:

Gelin tanış olalım,
İşi kolay kılalım,
Sevelim, sevillelim,
Dünya kimseye kalmaz.

Kimseye kalmayacak bu dünyada Yunus Emre'nin Hakk sevgisini, pâk insan sevgisini yaşattı şiirleri.

Nizamî gibi Yunus Emre de temel düşüncesini insan sevgisi etrafında ilmek ilmek ördü, gelecek nesillere inamlı selam getiren üstad aşık, kalbi alevli ışıka çevrildi:

Aşık Yunus söyler sözü,
Yaş dolmuştur iki gözü,
Bilmeyen ne bilsin bizi,
Bilenlere selâm olsun.

Türk-İslâm dünyasının evezsiz ulu şairinin asırlardan geçip gelen selâmına şiirle cevap vermeği özüm borç bildim.

DÜNYA KİMSEYE KALMAZ

Aylar, yıllar ötüşer, ümmanlar akar geçer,
Bu dünya bir pencere, her gelen bakıp geçer,
İnsan ömrü yıldırım, göklerde çakar geçer,
İlk nevbahar çağında bülbül güle eder naz,
Sevelim sevillelim... Dünya kimseye kalmaz.
Sözü karankuş oldu, oba geçti, el geçti,
Dağ oldu üzerinden tufan geçti, sel geçti,
Ozanların türküsü kalbinden tel tel geçti,
Adına söz koşuldu, gökslerde sedefli saz,

Sevelim sevillelim... Dünya kimseye kalmaz.
Sanatın ömrünün ilkin mayası bildi,
Sevgiyi sanatının ilkin gayesi bildi,
Alevli üreyini sevgi dünyası bildi,
Kalemine söyledi: Yaşamak için yaz yaz,
Sevelim sevillelim... Dünya kimseye kalmaz.
Karanlıkta doğulan şafaklı seherdi o,
Dostları şerbet gibi, düşmana zehherdi o,
Ülkeleri feth eden T ü r k oğlu du, erdi o,
Tarihlerde yaranır böyle inciler az az
Sevelim sevillelim... Dünya kimseye kalmaz.
Yüz illerden boylanmış sönmeyen güneş oldu,
Milyon insan kalbinde od oldu, ateş oldu,
Gelecek şairlere sanatçı, kardeş oldu,
Sanatın yaşatır İstanbul, Gence hem Kars,
Sevelim sevillelim... Dünya kimseye kalmaz.

NİZAMÎ VE TÜRK DÜNYASI

1991inci ilde terakkiperver beşeriyet dünya şöhretli Nizamî Gencevî'nin 850. doğum ilini sonsuz sevgilerle geytetti. Dâhi şairimiz Nizamî ulu soy-kökümüz Türk Halkı baresinde çok giymetli, deyerli, fikirler söylemiş, Türklere olan evez olunmaz sevgisini Sirler Hazinesi, Yeddi Güzel, Husrov ve Şirin, Leyli ve Mecnun, İskendernâme eserlerinde birer birer yazmıştır. Bu cehetden, Nizamî'nin eserleri tarihimizin tekrar olunmaz, eveysız kaynaklarından hesap olunur. Nizamî eserlerinde Türk meskunlaşması coğrafiya haritesini vererek yazır:

Hazer Denizi'nden düz Çin'e gader,
Türklerle doludur bütün ölkeler
İskendernâme

Yene orada:

Bilirem Rumları sevmeyir bir Türk,
Rumlarla kinleri Ruslardan büyük.
Si rler Hazinesi eserinde adeletle yaşayan Türkler'in güzel bir ölke
yaratdıklarını ferehle böyle bildirir:
Öfkesi adaletle güllü yazdır Türklerin
Kısa ömür yolunda bir çok facieler görmüş şair hanımı Apağ (ona
Afak da diyorlar', vefat ettikten sonra Allah'a yüz tutarak oğlu Muham-
med'i korumasını böyle rica edir:

O Türküm getdise bir gün çadırdan,
Sakla Türkzâdemi sen ey Yaradan.

Husrov ve Şirin

Türklerin igitliyinden hele XII. asırda söz açan Nizamî iftiharla yazır:

Dünyanın şahına haber verdiler,
Çin, Heta Türkleri harbe geldiler.

İskendernâme

Türk şarkılarını derinden bilen ve seven Nizamî o şarkıları erhanunda çalan güzeli hatırlayarak hasretle yazırdı:

Çala badam gözlü bir Türk nağmekâr

Yeddi Güzel eserinde Türk güzelini meftunlukla medh eden şair baharda, yaz çağlarında dağlardan, ormanlarda çadır gurarak seadetle yaşayan güzeli arzulayır:

Türk güzeli çadır gurup düzeydi.

İskender Türk güzelinin gönül ovlamasını söyleyerek, öz sevimli hekimî Arşimidis'e Türk güzelini hediye verir.

1188-ci ilde Şirvanşah Ahsitan küçük bir mektup yazarak Nizamî'den rica edirki Leyli ve Mecnun eserini yazsın. Şah Türk diline hakaretle bakarak böyle söyleyir:

Türk dili yaramaz şah neslimize,
Eskiklik getirir Türk dili bize.

Leyli ve Mecnun

Şair özü etiraf edirki, "bu emrin önünde cevapsız kalarak eseri Erep-Fars dilinde yazmağa mecbur oldum".

Kulluk halgasına düşdü kulağım,
Kan vurdu beynime, esdi dudağım.
Ne cesaretim var emrden kaçam,
Ne de ilhamım var hazine açam.

Leyli ve Mecnun

Nizamî Türk halkı kibi, Türk sözünü de güzel menalarda işledir. Sübut etmek istiyor ki, bu halk igit, güzel, medenî, musikini ve şiiri çok seven bir halkdır. Demek istiyorki Türkün toprakı geniş mehsuldardır, halkı zahmet severdir. Halk öz toprakını Rumlulardan ve Ruslardan korumuştur.

Şair Bulgar, Gıpçak, Hazerli, Garluk, Yağma ve başka diğer soy-kökümüzden de haber verir. Nizamî Türk halkının toprağının zenginliğinden, süfresinin bereketinden, halkın güzel adet-enenelerinden yazır.

Dâhi şairin dediklerinden aydın olur ki, Azerbaycan Türk halkı igit halkdır, hiç kes onu kadim ve zengin dede baba yurdundan-yuvasından kenar ede bilmez. Uzak gören Nizamî sanki bu gün Yukarı Garabağ'da baş veren hadiselerle öz münâsibetini bildirir ve diyor ki: Ne kadar güneş var, toprak var, heyat var-demeli ebedi Türk dünyası var.

Mart 1992

BİLGİ TOPLUMUYLA KALKINMADA İNSAN UNSURUNUN DEĞİŞEN VE ARTAN ÖNEMİ

Doç. Dr. Vildan SERİN

"Kuşa tek kanatla uçmak nasıl muhâl ise, dünyaya da yalnız madde ile beslenmek, maddeye dayanmakla huzur ve âsâyiş getirmek öylece imkân-sızdı."*

21. asra yaklaşırken yaşlı dünyamız iktisadî, siyasî, sosyal sahalarda çok hızlı değişmelerle karşılaşmaktadır. Gelişmiş ülkeler son yirmi yılda, sanayi toplumundan bilgi toplumuna doğru yol alırlarken, ikinci plâna atılan insan, tekrar öne çıkmaktadır. "İmalât işinden" çıkarak "düşünme işine" giren bu ülkeler, artık mal yerine bilgi ihraç ederlerken, istihdamın yarısından çoğu, bilgi üreten sektörlerle kaymaktadır¹. Bugünkü dünya şartlarında, bir işyerinin üretim sürecindeki başarısı bilgi "software" gurubuna dayanmakta, bu da nitelikli ve şahsiyetli insana olan ihtiyacı artırmaktadır.

SANAYİ TOPLUMUNDA İNSAN UNSURU İHMAL EDİLDİ.

Tarım toplumlarında, iktisadî üretimde, insanın fikrî gücünden faydalanılıyordu. Zaman içersinde, insanoğlunun medeniyette kaydettiği ilerlemelerle birlikte, hayvan, rüzgâr, su gibi kuvvetlerden istifade edile-

* Ayverdi Sâmîha Bir Dünyadan Bir Dünyaya İstanbul 1974, s. 146

1. Amerika'da, teknik ve idari hizmet alanında çalışan beyaz yakalıların sayısı, üretim ve imalat sanayiindeki mavi yakalılarınkini, 1956'lardan itibaren geçmeye başlamış, günümüzde bilgi üreten sektörlerdeki istihdam oranı %65'e yükselmiştir: NAİSBİTT, 2000 Yılıın Sonrası, Sanayi Ötesi Toplum, Çağın Kitapları, İstanbul, 1987, s.3.)

rek iktisadî faaliyetler çoğaltılmışsa da "buharın pamukla evlenmesinden doğan" *sanayi devrimiyle*², üretim hacmi o zamana kadar emsali görülmemiş tarzda yükselmiştir. Önce tekstilde başlayan sanayileşme dalgaları, çeyrek yüzyıl aralarla, demir-çelik, ulaştırma, kimya, benzin motorunda ortaya çıkmıştır.

Modern sanayide sonsuz imkânlar yaratan teknoloji, üretimi de kütleli hale getirmiştir. İktisadî kalkınma, sanayileşme ve şehirleşmeden ayrılmaz hale gelmiş, insanlar akın akın büyük sanayi merkezlerine göç ederek, küçük sanat hayatlarını ve eski bağlarını, alışkanlıklarını bırakarak, sanayi işçisi haline dönüşmüşlerdir. Küçük zanaat hayatından gelenler, bu yeni düzen içinde yabancılaşmışlar, kimlik bunalımına girmişlerdir. Ücretleri yegâne geçim kaynağı olan bu insanlar, şehir hayatında, eskiye göre daha çok sosyal güvensizlikler içinde kalmışlardır. Eski lonca düzeninin, bizdeki ahî teşkilatlarının organik bütünlüğüne dayalı, usta-çırak münâsebetlerinin yerini, dev sanayilerin birbirine yabancı, işçi işveren ilişkileri almış diğer yandan iş bölümü anlayışıyla sadece belirli bir işi yapan ustalar, eski meslek haysiyet ve tatminlerini kaybetmişlerdir. Bunlar, bir sanayi tesisinde, tek bir emek birimi olarak hep aynı işi yaptıkları için âdetâ makinalaşmışlardır.

Sanayi toplumunda insanların tek tek şahsiyetlerinden ziyâde, bir işletmenin veya sistemin bütünü önem kazanıyordu. Kitle hâlinde üretim ve "standartlaşma" insan unsurunun, üretimdeki rolünü gittikçe küçültüyordu. Tarım toplumundaki şahsî münâsebetlerin sanayi toplumuyla resmîleşmesi, herkesin birbirini belgelerle tanıdığı, eski kültür düzeni ile yeni değerlerin çatıştığı, "makine benzeri sistemlerin" hâkimiyetiyle neticelenmiştir. Bunlar, değişmezlik ve kararlılık gösteren, aksamayan,

2. Avrupa'da rönesans, reform ve ilmi ilerlemelerle birlikte, ticari ve sınai servet merkezleri, Güney ve Orta Avrupa'dan, İskandinav ülkelerine ve bilhassa Büyük Britanya'ya doğru kaymıştır. Merkezi Avrupa ve İspanya'da, Rönesans'la birlikte gelen zenginlik yerini bir durgunluğa terketti. İngiltere'de ise madencilik canlanmıştır. Yakıt olarak odun ve kömür kullanılıyordu. Bu durum ormanların süratle azalmasına yol açtı. Onaltıncı asrda, onyedinci asırın kavşığında eskiden çok daha fazla kömür çıkarmak ve nakletmek ihtiyacı sanayi inkılabına hız vermiştir.

Bunlardan biri çok derindeki maden yataklarının sularının süzülmesiydi. Avrupa'da yüzyıllarca makine yerine kullanılan (rüzgar, su ve at) gibi enerji kaynaklarının, İngiltere'de kömür sanayisinin gelişmesiyle büyüyen su süzme meselesini çözemeyeceğini görmeye başladılar. Böylece ilk defa kömür madenlerinde iptidai buhar makinalarını kullanmaya başladılar. Uzun ve daha çok üretim elde ettiler, elli yıllık bir hazırlıktan sonra, 1780'lerde James Watt tarafından icat edilen bir döner makine kullanılmaya başlanmış ve buhar gücü bütün imalathanelerde, makine kuvvetini temin eder olmuştur. Bu ilk yayılma ucuz nakliyata da yol açtı. İrmaklara ulaşan ağaçtan raylar yapıldı. Bir kaç mil boyunca ve yokuş aşağı olan bu raylar üzerinden kömür yüklü vagonlar, kendi ağırlığı ile aşağıya iniyor ve nehirlerdeki gemilere ulaşıyordu. bu çeşit vagon yollar, onsekizinci asır başlarına kadar, kömür taşımacılığında en yaygın vasıta olmuştur. Bu üç gelişme, onyedinci asırda sanayi inkılabının meydana gelmesinde büyük rol oynamıştır. Demir metalürjisinde tamamen kömür kullanılması, makine parçaları ve çok çeşitli inşa işlerinde, demirin ve nihayet çeliğin artmasını mümkün kılmıştır. Buharla işleyen makineler, madencilik kadar, imalatçılığa da girince, insanlar artık sanayileşmenin bir hususiyeti olan makine ekonomisi istikâmetine yöneldiler. Yeni kömür yollarıyla yapılan nakliyat, buhar makinasıyla birleşince, hem yük hem de insan taşımacılığında büyük değişiklikler meydana geldi: (Ekin, Nusret *Endüstri İlişkileri*. I.Ü. İktisat F., Ist. 1976 s.8.)

davranışları önceden bilinen, otomatik işlerliği olan, kendi kendini düzenleyebilen ve güvenilirliği yüzde yüz olan yaklaşımlardır³. Burada "sistemdeki insan unsurunu oluşturan her işçi, sistem içindeki rasyonel davranışa ayak uydurmak zorundadır. Her işçi, kendisine verilen görevi yerine getirecek bir makine sayılmaktadır. İşleri onlara uydurmaktan çok onların işlere uymaları istenmekte ve işçi çoğu zaman bir eşyâ gibi işlem görmektedir"⁴.

Sanayi toplumlarında, mal ve hizmet üretimi genellikle büyük işletmelerin elindedir, "ölçek ekonomileri" anlayışıyla, gerek dikey gerek yatay bütünleşmelerle, dev fabrikalar kurulmuştur. Bu işletmeler, yönetim mesuliyetlerine sâhip olanlarla, bunları yerine getirenlerin teşkil ettiği hiyerarşi kademelerinden oluşmaktadır. Güç ve iletişim zinciri, düzenli bir şekilde piramidin tepesinden, aşağıya doğru akmaktadır. Teknolojik ilerlemelere paralel olarak, bürokratik hiyerarşinin soğuk ve şahsiyetsiz tabiatı, insanları gittikçe artan bir şekilde görmemezlikten gelirken, herşey mekanikleşmekte, insanlar kalabalıklar içinde yalnızlaşmaktadır.

"Artık yirminci asrın insanları kendilerini yalnız et, kemik ve kandan ibâret bir mahluk olarak görmek ve sâdece etine kemiğine hizmet etmek dalâleti içindeydiler. Bu yüzden de bizzat hâmil oldukları gerçekleri arayıp sormaz ve hattâ seçemez olmuşlardır. Netfice îtibârıyla kendi kendine yabancı, hattâ düşman kesilen bu insan sevgiyi unutmuş, îmandan, ihlâstan habersiz kalmış, sonunda da üstüne çöken egoizme teslim olarak, onun emrinde, çevresini yıkar, döker, ezip perişan hale gelmiştir"⁵.

BİLGİ TOPLUMUNA AYAK UYDURAMAYAN ÜLKELER BİRER BİRER ÇÖKTÜ

Bilgi ekonomisinde odak noktası devletten ferde doğru kaymaktadır. Bilgisayarların, devletin fert üzerindeki kontrolünü artıracaklarını ileri süren Orwelci görüşün aksine, bilgisayarların ferdin gücünü artırdığı devletin gücünün zayıfladığı görülmüştür. Bu gelişmeler başta Sovyetler olmak üzere bütün totaliter ve kollektivist idarelerin çöküşüyle sonuçlanmıştır.

Batı'da ferdin araştırıcı yönü, kültür ve eğitim seviyeleri yükseltilmiştir. Bu ilerleyici "ferdiyetçilik" geleneksel kollektivist ideo-

3. Dinçkol, Abdullah, *Sosyal Güvenlik Açısından Toprak ve Tarım Reformu Sistem Kuramı Çerçevesinde Bir İnceleme*, İstanbul 1992 (basılmamış Doktora tezi) s.s.17.

4. Dinçkol, s.18.

5. Ayverdi, Sâmîha, *Abide Şahsiyetler*, Kültür Bakanlığı, Kültür Eserleri 11, İstanbul, 1976 s.38.

lojiye tamâmen zıttır. Totoliter yönetim fertleri makineleştirirken, ferdî düşüncüyü ve insiyatifi ortadan kaldırıyordu. Bunun neticesinde de Marksist-Leninst sistemler ilmî ve teknolojik yenilikler karşısında çok gerilerde kalıyorlardı.

Stalin 1949 yılında, sibernetik⁶ bilimini, burjuva uydurması olarak ilan etmiş, sibernetikle ilgili yayınların Sovyet aydınları tarafından okutulmasını yasaklamıştır⁷. Bunun neticesinde Sovyetler robot, bilgisayar, telekominikasyon gibi teknolojik gelişme alanlarında geri kalmış, iktisadî verimlilik oranları hızla düşmüştür. Bunun mahzurlarını gören reform taraftarı iktisatçılardan Aganbegyan, "önemli icatlar, fertler ve küçük araştırma grupları tarafından gerçekleştirilmiştir. Mucitlerimizin önündeki bütün engelleri kaldırmak zorundayız."⁸ diyerek, kolektivizme karşı ferdiyetçiliğin önemini vurgulamaktadır. Bu düşüncelerin tesirleriyle Gorbaçov, "insana dayalı bir sisteme ihtiyaç duyulduğunu, sadece ferdin zenginlik üretebileceğini"⁹ savunmaya başlamış, "açıklık" ve "yeniden yapılanma" politikalarını başlatmıştır.

1917 Bolşevik ihtilâli ile, verimliliklerine bakılmaksızın iş güvencesi verilmesini bir Rus atasözü şöyle hicvetmektedir: "Biz çalışır gibi yaparız, onlar da karşılığını öder gibi yapar." Bilgi toplumuna Sovyetler'in hantal ekonomisiyle ayak uyduramayacağını gören Gorboçov, "Açın ağızlarınızı, eleştirin. Artık glastnost dönemindeyiz. Sorumluluk yüklenin, toplumsal yapıları değiştirip, kişisel insiyatife imkan tanıyın. Unutmadan söyleyeyim ki bundan böyle başarısız olursanız işten çıkarılacaksınız."¹⁰ diyerek ferdî hürriyetleri, şahsiyetli insanı, verimliliği ve kârlılığın önemini vurgulamaktadır.

Dünyadaki iletişim ağlarındaki teknolojik gelişmeler, kolektivist toplumlarda "Amerikanın sesi", "Radio Liberte", "BBC" nin dinlenmesi, demokrasi, hak, hürriyet mefhumlarında ve tüketim kalıplarında insanların zihinlerinde mukâyeselerin yapılmasına ve neticede utanç duvarları-

6. Sibernetik kelimesinin aslı olan "kubertnes" eski Yunanca "gemi dümencisi" demektir. Eflatun bir diyalogunda bu kelimeyi idâre etmek anlamında kullanılmıştır. Günümüzde de, İngilizce ve Fransızca'da "idâre etmek", "hükümet etmek" anlamında kullanılan "gouvernement" ve "government" kelimeleri de "kubernetes" yani gelişmiş şekliyle sibernetik kelimesinden üretilmiştir. Bu kelimenin anlamını daha da genişletecek olursak "kendini idâre etmek" ya da "kendini kendine çalışma" sistemleri ortaya çıkmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen sibernetik, Wiener'e göre, cnalılarda ve makinalarda haber alışverişi ve kontrolüne, yönetime ve ayarlamaya ilişkin teoridir. Haseloff'a göre ise, sibernetik evvela, dinamik sistemlerin dünya ve haberleşme teorisidir, daha sonra da, haber ve kaynaklarını belli hedeflere yapmaya yarayacak şekle sokma tekniğidir. (WIENER W, Grandfragen der Kybernetik, Berlin. 1967. s. 12'den nakleden, DİNÇKOL, s. 22)

7. 1980'lerde Amerika'da bir tarım işçisi 65 kişiye yetecek kadar tarım ürünü üretirken, aynı işi yapan Rus ancak 8 kişiye besleyebilecek kadar verimliliğe sahipti: (KENNEDY P, *Büyük Güçlerin Yükselişi ve Çöküşü* (çev. B. Kaynakçı), Türkiye İş Bankası yayınları, Ankara: 1990, s. 507.

8. Naisbitt, J, *Aburdencex P, Megatrends 2000* (çev. E. GÜVEN), İstanbul, 1990, s. 270.

9. Naisbitt, a.g.e. s. 91

10. Naisbitt, a.g.e. s. 65.

nın yıkılmasına, demir perdelerin kalkmasına, bağımsız demokratik devletlerin kurulmasına yol açmıştır.

BİLGİ TOPLUMUNDA MAKİNELEŞMEYE KARŞI ORTAYA ÇIKAN İNSANİ DİRENİŞ

Teknolojik ilerlemelerle insanların yaptığı pek çok görevi elektronik cihazlar üstlenirken, ilk anda insanların insanlarla olan münâsebetlerini azaltacağı tahmin edilmişti. Meselâ televizyonların, sinema ve konser salonlarını; eğitimin bâzı temel görevlerini yerine getiren bilgisayarların okulları; evlerdeki "kelime işleyicilerinin" büroları; elektronik alış veriş imkanlarının dev mağazaları; telekonferans sisteminin konferans salonlarını kapatacağı; elektronik oyuncakların çocukların arkadaşlarının yerini alacağı varsayılmıştı.

Trafik derdinden, günlük hayatın stresinden uzakta evde çalışma fırsatlarını yakalayabilenler bile bir süre sonra iş yerlerine gitmeye başlamakta, önceleri televizyonları başına kapananlar dahi birbirlerini görmek birarada olmak ihtiyacı ile sinema, konser ve konferans salonlarını doldurmaktadırlar. Yüksek teknoloji açık kalp ameliyatları ve taşınabilir dializ makinaları gibi gelişmelere yol açarken, aile doktoru kavramı ve evde doğum yapma anlayışı, 1970'lerde evliliğe karşı olan akımların yerine evliliğe dönüş, dînî hayatta canlanma ve sanatta yeniden doğuş diktirmektedir. Öyleki 1960'dan bugüne Japonya'da ikiyüz yeni müze kurulmuştur. Almanya'da sâdece on yılda üçyüz müze yapılmıştır. Alabama Shakespeare festivaline katılanların sayısı 1972'de üçbin iken 1989'da üçyüzbine ulaşmıştır. New York'un Brodwey Tiyatrosu, Yankees ve Mets statyumlarının toplamından daha fazla bilet satmaktadır. Leeslie Singer'e göre günümüzde resim koleksiyonları yapanların nüfus içerisindeki oranı Rönesans dönemindekini dahi aşmıştır. 1965 ile 1987 arasında ABD'de müzeleri gezenlerin sayısı iki mislini aşarak beşyüzmilyona ulaşmıştır. Japonya da ülke çapında dörtbin galeri bulunmaktadır. Sot-heby'nin resim endeksine göre 1988'de resim satışı % 73 oranında artmıştır.¹¹

XVIII asırdaki aydınlanma hareketinden itibaren bilime din gibi tapın Pozitivist akımlar XIX asırda Friedrich Nietzsche'nin fikirleriyle yoğrulduktan sonra 1960 ve 1970'lerde Thomas J. Altızar tarafından dile

11. Naisbitt, a.g.e. s.249

12. Naisbitt, a.g.e. s. 247.

getirilen "Tanrı öldü" felsefesini savunmuşlardı. Halbuki 1987'de Gallup'un yaptığı bir araştırmada Amerikalıların % 94'ünün Allah'a inandığı ortaya çıkmıştır. Günümüzde dinî canlanma şeklindeki hareket, bilim ve teknolojiye körü körüne inanca karşıdır. Chicago Üniversitesi'nden Martin Marty" teknolojik tıba yaptıkları için her zaman şükran borçluyuz; ama ona tapmayız, çünkü birçok konuda yetersiz kalır¹² demektir. "Bilim ve teknoloji bize hayatın mânâsını ifâde edemez, hayatın mânâsını ancak, edebiyat, sanat ve din aracılığı ile kavrayabiliriz." ¹³ görüşü hızla taraftar bulmaktadır.

Harward Profesörlerinden Daniell Bell'in: "Voltaire'den Marx'a kadar tüm aydınlanma düşünürleri dinin, fetişimzden ve animatik boş inançlardan ibaret olduğuna, dolayısıyla da 20. asırda ortadan kaybolacağına inanıyordu; fakat bu yüzyılda insanların ilerleme idealinden, dinî inanca yöneldiğine tanık olduk. Hayatı daha da yaşanır kılma yolunda dine doğru geri dönülmez bir sürece gidiyoruz."¹⁴ tarzındaki fikirleri yüksek teknolojinin maddî harikaları ile doyan ama manevî açlığı hisseden bir toplumun ifâdesidir.

İktisadî kalkınmalarında insan unsurunu ihmâl eden, insanın maddesi ve mânâsıyla bir bütün olduğunu göremeyip aralarındaki dengeyi kuramayan sistemlerin 21. asırda söz sahibi olma şansları bulunmamaktadır. Milton Friedman'ın "beşeri sermaye" adını verdiği, insanı odak noktası olarak kabul eden bilgi toplumunun iktisatçıları, artık insanın maddî ve manevî ihtiyaçlarına bir arada cevap veren kalkınma yollarını aramaktadırlar.

13. Naisbitt, a.g.e. s. 247.

14. Naisbitt, a.g.e. s. 267

GELENEKSEL TÜRK EL SANATLARI EĞİTİMİNİN ÖNEMİ VE HEDEFLERİ

Yard. Doç. İnci Ayan BİROL *

Klasik ve geleneksel sanatların önemi, âit olduğu milletin varlığının ve kültür seviyesinin bir ifâdesi olmasından ileri gelir. Aynı zamanda klasik sanatların özelliği her devirde önemini ve hayatîyetini sürdürmesidir. Ancak sanatkârların yorumları farklı olabilir.

Her millet, kendi klasiklerine sıkı sıkıya bağlı olmakla gurur duymaktadır. Çünkü klasik sanatlar, yeni sanat akımlarına kaynak teşkil etmekle birlikte, onlara ölçü veyâ mukâyese unsuru olurlar. Hattâ bu kadarla da kalmayıp, mensup oldukları milletlerin sembolleri hâline gelmişlerdir. Bu tutum hiç bir ülkeyi çağ dışı bırakmaz. Aksine o ülkenin, var olduğu çağ içinde, itibârını artırır. Sanatta yeni hamleler yapmaya teşvik eder. Aynı şekilde geleneksel sanatların da, ülkelerin hayatlarında önemli bir yeri vardır.

Maalesef Türkiye bu şura sâhip değildir. Çünkü Türk aydını çağ dışı kalmak endîşesi ile, çağ ve mantık dışı düşüncelere saplanmış kalmıştır. Mâzîsinden, kültür mirâsından, örf ve âdetlerinden, inancından, kısaca kendinden kaçarak, yeni bir kimlik arayışı içinde hâlâ bocalamaktadır. Bu aydın kesim kendi deyişleriyle "Çağdaş sanatın gerçeklerine uygun, yenilikçi, araştırıcı, kurumsal yanı gelişmiş tasarımcılar yetiştirmek istemektedir. Eğitimde çağa uyum ve yenilenmenin sürekliliği ve entelektüel düzeyin yükseltilmesi için uğraşmaktadır." Çünkü onun için çağdaş veyâ evrensel olmanın ölçüsü, Batı kültürüdür. Batı'nın kötü bir taklitçisi olabilmek bile, ilerci aydın kişi olmanın göstergesidir.

Şimdi kendi kendimize soralım: Tutumumuzda bir çarpıklık var mı?

* Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi.

Varsa bunun sebebi ne olabilir? Ancak bu sorulara cevap bulduktan sonra, çâreler aranmalıdır. Zîra herhangi bir hastalığı tedâvi ederken, doğru teşhis tedâviden önce gelir.

Ülkemizin içinde bulunduğu yanlış davranışların vahim sonuçları, halkımızı ve bilhassa düşünürlerimizi üzerek, mânen yıpratmış için olacak, zaman zaman meselelere objektif bir görüşle yaklaşmak ve teşhisi tam koymak mümkün olamıyor. Saplantılar, menfaatler ve en mühimi baskısından bir türlü kurtulamadığımız kompleksler, bizden bâzı gerçekleri saklıyor. Netîce olarak âdetâ ezberlenen kalıplaşmış sözcüklerle küçük çaplı fâsîd dâire içinde dönüp duruyoruz. Halbuki çözüme kestirme yoldan ulaşmak için, çemberin bir noktasından esas yanlışsı yakalayıp, doğru teşhis koymak, yapılacak en önemli işidir.

Bir milletin târihi, yaşadığı hayattır. Kültürü ise kendi târihi içinde yaşarken, olaylardan doğru, kendine has tepkilerin ortaya çıkardığı, inanç, şekil ve davranış özellikleridir. Bu özellikler ise âit olduğu milletin, karakterinin ifâdesidir.

Ayrıca kültürün asıl özelliği, geleneklerinin bulunmasıdır. Köklü bir kültür, geleneği sâyesinde, zamanımızdan önce yaşamış yüzlerce neslin hayat tecrübesinden faydalanma fırsatı bulur. Milletleri birbirinden ayıran da budur. Bir insan olgunluk çağına gelinceye kadar geçen eğitim döneminde, bir çok kişilerden faydalanır, onların fikirleri yanında hal ve davranışlarının da etkisinde kalır. Zamanla bu etkiler, yaradılışından getirdiği özelliklerle birleşerek, o insanın karakterini oluşturur. Milletlerin de kuruluş devirlerinden uzanıp gelen bir karakteri vardır. Başka bir deyişle, millet olmanın en açık özelliği, insanları zaman ve mekan içinde birleştiren ortak noktaların bulunmasıdır. Bu da sâhip olduğu kültür ve bu kültürün devâmını sağlayan gelenekleri ile mümkündür.

Bir ülkenin modernleşme ölçüsü veyâ diğer ifâdesiyle çağdaş olabilmesi, başka ülkelerin kültürlerini benimseyerek, onlara benzeme çabası ile gerçekleşemez. Türkiye'nin içinde bulunduğu durum, bu sonucu açık olarak göstermektedir.

Zîra modernleşmenin anlamı, teknolojiye yaşanan en üst seviyeye ulaşmaktır. Teknoloji insanlık târihi boyunca dâimâ tek yönlü ve ileriye doğru bir gelişme göstermiştir. Bir yerde hamlesini kaybetse bile, dünyânın bir başka yerinde ilerleme devam eder. Bu yüzden teknolojik eserlerde yenilik, her zaman daha mükemmele gidiş mânâsına gelmektedir. Teknolojik gelişmeleri insanlık yararına kullanmak ta, gene insanlığın yaşamakta olduğu medeniyet ve kültür seviyesine bağlı önemli bir

hususdur. Fakat teknolojinin eskiye nisbetle daha geri olduğu, hiçbir zaman görülmemiştir. Bu gerçek bir takım objektif hükümlerle anlatılabilir.

Bilindiği gibi kültürün en önemli unsurlarından biri, konumuz olan sanattır. Sanatta ise eski ve yeni tâbirlerinin objektif mânâsı yoktur. Bu tâbirler sâdece iki şey arasındaki zaman farkını gösterir. Sanat değerleri kendi başına gâye olan şeyler oldukları için, bunlar hakkında vâkıa hükmü değil, kıymet hükmü verilebilir. Nitekim sanata âit eserlerin, tarih içindeki akışında, tek yön ve ileriye doğru bir gidiş görülmez.

Meselâ İstanbul'daki Bâyezit meydanını, bugünkü hâle getiren mîmar, Bâyezit Camiini ve külliyesini yapan mîmardan dörtyüzelli yıl sonra gelmiştir, yâni ikisi arasında bu kadar yıllık bir teknolojik gelişme vardır. Fakat yaratılan sanat eseri bakımından, arada dörtyüzelli yıldan daha fazla bir gerileme olduğu açıkca görülmektedir. Bunun gibi dünyâ târihinden daha binlerce örnek alarak üzerinde düşünürsek, sanatın dâimâ zamâna paralel olarak ilerlediği iddiâ edilemez. Asıl mesele sanatta yeni olanın, mutlakâ eskisinden mükemmel olmıyacağıının görülebilmesidir. Henüz olgunluk çağına erişmemiş gençlerin davranışında olduğu gibi, sanat çalışmalarında da, kusurları mâzur göstermek için, "Daha pek yeni." tâbiri kullanılır. Bir şeyin az kusurlu olabilmesi, köklü bir geleneğe, yâni geçmişteki binlerce insanın tecrübesine dayanması ile sağlanır. Eski bir sanat, bugünkü sanatın daha önceki zamanlarda kullanılan formlarını anlatır. Bu eski unsurlar, bize gelinceye kadar, birçok değişikliklere uğrar ve sanatkâra yeni düşünce ufukları için ilham kaynağı olur. Fakat bu unsurların uzun yıllar, maksatlı tahrîbat veya sırf ihmal yüzünden, gerçekten eski kalmaları durumunda, bunların târihten aynen alınmaları gerekir.

Sanat târihinden bilindiği gibi, geleneksel sanatlarımızda bir Selçuklu devri süslemeleri ile Anadolu beylikleri, Fâtih ve Kânûnî devri süsleme sanatları arasında, ortak temeller olduğu gibi, büyük ayrılıklar ve bu ayrılıklar ile gelen çıkış veya inişler görülür. Bu da o sanatın sürekliliğinden ve yaşanan bir sanat oluşundandır.

Herhangi bir kültür dalında devamlılık daha mükemmel eserlerin yapılmasını sağladığı gibi, kopmalar ise gerilemelere sebep olmaktadır. Kopukluk devam ederse, akıbet târihe gömülme de olabilir.

Devamlılığın önemi, ilmin bir ürünü olan teknoloji için de geçerlidir. Bugün Newton'un bâzı kânunları geçersiz olmasına rağmen, bunları çağ dışı bulup öğrenmiyen bir fizik araştırmacısı düşünülemez. Zîra pozitif ilimlerde de yeni bir buluşun yapılabilmesi, geçmişinin çok iyi kavran-

masıyla mümkün olabilir.

Konumuz olan sanat dalına gelince, şâyet onu mâzîye gömmek gibi kasıtlı bir arzumuz yoksa, ilk önce târihteki en mükemmel hâli ile günümüze getirerek, tanıtmakla ise başlamamız gerekir. Böylece mâzîden günümüze kurulacak köprüler sâyesinde, kopukluk ortadan kaldırılarak, kültür mirâsımızdan faydalanmak mümkün olacaktır. Tıpkı uzun atlama yapan bir atletin, atlamaya başlamadan evvel iki üç adım geriye giderek hız kazanması gibi, sanatta yapılacak ileri hamleler de, klasik ve geleneksel kültürün kaynaklarından alınacak ilhamlarla beslenmedikçe başarılı olamaz.

Mevlânâ'ya göre; DİN, İMAN VE KÜFÜR

Şefik CAN

Bilindiği gibi, milyarlarca insanı barındıran şu dünyâda, çeşitli dinler, çeşitli mezhepler vardır. Bütün dünyâda, şu gök kubbesi altında câmiler, kiliseler, havralar, pagodlar bulunmaktadır. Gerçekten de Hz.Âdem'den başlayarak, târihin en eski devirlerinden günümüze kadar, gelen çeşit çeşit renkte insanlar, çeşitli milletler, sayısız mâbetlerde ibâdet etmişler, sayısız tapınaklarda kendi yaptıkları putlara tapmışlardır. Bu bir hakîkattir ki, insanların yaradışlarında inanmak ihtiyâcı vardır. İnanmayan insan, içinde bir boşluk duyacaktır. **Tevfik Fikret**, dînf inancını kaybettikten sonra, inanmak ihtiyâcını çok iyi hissetmiş te:

"Bütün boşluk, zemin boş, âsuman boş, kalbi vicdan boş.

Tutunmak isterim bir nokta yok piş-i nigâhumda"

diye sızlanmıştı. **Mehmet Âkif** merhum da:

"İmansız olan paslı yürek sînede yüküdür" demişti.

Günümüzde insanlar, ne kadar maddeye yönelmiş olursa olsunlar, dînf inançlardan kendilerini kurtaramamışlardır. Bunun en canlı misâlini **Rusya**, bütün dünyâyâ gösterdi. Seksen yıla yakın bir zamandan beri komünistlerin yasakladıkları din, öldürülemedi.

"Din insanları uyutan bir afyondur" görüşü bütün gayretlere rağmen çürük çıktı. İnsanlar için kaçınılmaz rûhî bir ihtiyaç olan "din duygusuna" **Mevlânâ** Hz. nasıl bakıyordu?

Mevlânâ, insanı, ilâhî emâneti taşıyan üstün bir varlık olarak gördü-

ğü için, hangi din ve mezhepte olursa olsun insanı sevmiştir. Ve dolayısıyla bütün dinlere saygı göstermiştir. Bu yüzdendir ki, büyük velînin tabutu arkasında yalnız müslümanlar değil, o sırada Konya'da bulunan hris-tiyanlar, müsevîler de gözyaşı dökmüşlerdir.

Mevlânâ'nın bütün dinlere saygı göstermesi onun bütün dinleri bir, bütün dinleri eşit gördüğü anlamına gelmemelidir. Burada, İslâmiyet de dâhil, bütün dinleri bir görmek değil, bütün dinlerin hakikatını bir görmek bahis konusudur. Nitekim Hz. Mevlânâ "**Mevsnevi-i Şerîf**"'in birinci cildi-ni 500 üncü beyiti başlığında aynen şöyle buyurmaktadır.

"Dinler arasındaki ihtilâf, ayrılık gidiş tarzında, ibâdet ediş şekille-rindedir. Yoksa yolun hakikatında değildir."

Gerçekten de dünyâda görülen, maddî, mânevî herşeyde olduğu gibi çeşitli dinlerde ve mezheplerde, Allah'ın güzel isimleri ve sıfatlarının tecellîlerinden meydana gelmiştir.

Şöyle ki: Cenâb-ı Hak (**Hâdî**) (doğru yola sevkeden) ismiyle olduğu gibi, bu ismin zıddı olan (**Mûdîl**) ismi ile de mütecellîdir:

"De ki: İmân edenler de, etmeyenler de, kendilerine uygun düşen yolda hareket ederler." (17/84) Âyet-i kerîmesi gereğince herkes kendi yaratılışına göre iş işlemekte, amel etmektedir.

Herkes kendi hal ve mizâcına uygun olan yoldadır. Herkes kendi mizâcına göre hareket ederek kendine uygun gelen yolu tutmuş olmaz. Yâni bir din ve mezhep, herhangi bir ferdin veyâ kavmin mizaç ve hissiyâtına uygun gelmekle doğru yol oluvermez. En son Hak din, Al-lah'ın kitap ve elçisiyle bildirdiği dindir. Ne mutlu o kimseye ki, mizâcına karakterine uygun olan yol, Hak yoluna uygun ola, uygun düşse...

Gerçek olan şu ki: Herşey, bütün varlıklar ilâhî sıfatların ve isimlerin mazharı olduklarından birbirine zıt gibi görünen haller, aklımızın ermedi-ği bir hikmete dayanır. Herşey, Hakk'ın tasarrufundadır. Ve herşey Hak'tandır. Her din ve mezhep erbâbı da O'nun emrini yerine getirmekte, O'nun çizdiği kader çizgisinde yürümektedir.

Bu hususta kimseye birşey söylemeye hakkımız yoktur. Her mezhep sâhibi kendi inancını başkalarının inancına nispetle hatâlı olduğu halde doğru bilmiş ve bildiği yolda yürümüştür. Mevlânâ bu husûsu şu Mesnevî beyitleriyle açıklamıştır:

"Cihanda, basamak basamak tâ göklere kadar yükselen gizli merdi-

venler vardır. Her topluluğun ayrı bir merdiveni vardır. Her gidişin başka bir göğü bulunmaktadır. Herbiri öbürünün hâlinden habersizdir. Gökler geniş, çok geniş bir ülkedir. Öyle geniş, öyle sonsuz ki, ne başı vardır ne de sonu. " (Mesnevî S.2556)

Bu beyitlerden şu netice çıkmaktadır ki: Cenâb-ı Hak her hususta etkili olan sıfatının gerektirdiği görüşte, kendisine kulluk edilsin diye müslümanlara, nispetle hatalı olan inancı, başka dinlerde olan kişilere doğru olarak göstermiştir. Böylece, hangi dinde olursa olsun insan, yalnız kendi dininin doğru olduğuna inanmakta, başka dinde olanları sapık yolda saymaktadır. Halbuki Hz. Mevlânâ bu görüşe uymamakta, hangi dinde olursa olsun, insanın Hak yolunda bulunduğunu, yâni, Cenâb-ı Hakk'ın ona takdir ve tensip ettiği yolda yürüdüğüne inanmaktadır. Bu sebeple O, İslâm'ın dışında olan hiç kimseyi hor görmemekte, hiç kimseyi kâfirlikle suçlamamaktadır.

İslâm'ın dışında olan dinler, hak din değildir ama, Hakk'ın irâde ve takdir ettiği dinlerdir.

İnsanların inançlarında ve ibâdetlerinde Hakk'ın ezeli takdîri ve irâdesi tecellî ettiğiinden **hidâyet yolunun** dışında kalmış insanlar da, Allah'ın emir ve takdîriyle (dalâlet yolu) yâni sapıklık yolunda yürüyen kullarıdır. Onun için bizim Kurân'ımız (Rabbü'l-müslümîn=Müslümanların Rabbi) diye başlamıyor da.. (Rabbü'l âlemîn=Alemlerin Rabbi, her varlığın herkesin, bütün alemlerin Rabbi, Allah'tan başka herkesin Rabbi) diye başlıyor.

Şunu iyi bilmeliyiz ki.. Hidâyeti de, dalâleti de ancak Allah yaratır. Herşey onun, emrine ve ezeli takdirine bağlıdır. Dalâlette kalmış kişiye de Allah takdir buyurursa Hidâyete erştirir. Hidâyet yolunda yürüyeni de, dilerse dalâlete saptırır. Bu Hakk'ın akıl almaz takdîridir. Şu da bir hakîkattir ki: Doğru yolu bulmak ta, yâhut doğru yoldan sapmak ta ezeli takdîrin gereği olduğu gibi, yine Allah'ın izniyle bizim gayretimizin, çalışmamızın da rolü vardır. Bu sebeple ârifler (**takdîr-i ezel gayrete âşıktır**) demişlerdir.

Dikkat edilirse görülür ve sezilir ki, Allah herkesi irâdesini sarfettiği yönde başarıya ulaştırmaktadır. Eğer insanın nefsi şerle, kötülükle mayanlanmış ise ondan kötü haller, uygunsuz işler zuhur eder. Eğer insanın özü, temizse, ondan iyi işler, makbul hareketler meydana gelir. Yâni işle-

rin iyiliği, kötülüğü mayanın, özün iyiliğine ve kötülüğüne tâbîdir.

Tekrar arz etmek isterim ki, bu görüş yanlış anlaşılmasın. Hz.Mevlânâ bütün dinleri bir saymamıştır. Bütün dinlerin hakikatını bir saymıştır. Elbette Hz.Muhammed (S.A.) Efendimiz en son Peygamber ve tebliğ ettiği din de en son din olduğu için İslâmiyet, kendisinden evvel gelen bütün dinleri hükümsüz bırakmıştır. Bu yüzdendir ki, tarafsız olarak ilim aşkı ile hareket eden, çeşitli dinleri tetkik eden ve dinlerin hakikatını anlayan bâzı Batılı bilginler, müslümanlığı seçmektedirler.

Bu yüzdendir ki, meşhur İngiliz yazarı **Bernard Şow**: "**Müslümanlık, insanlığın en son dini olacaktır.**" demiştir.

Bütün dinlerin hakikatını bir gören Mevlânâ, îmânı da küfrü de başka türlü görmüş, başka türlü anlatmıştır.

"Sır gözüyle, gönül gözüyle mümine de bak, kâfire de bak, bunların herbirinde, kendi inançlarına göre, Yarabbi!.. sesinden, Ya hay!.. feryatından başka birşey yoktur." diye buyurmuştur. (Dîvan-ı Kebir 2578-5)

Gerçekten de şu gökyüzünü, büyük bir mâbedin kubbesi olarak görürsek o kubbenin altında camiler, minâreler, kiliseler, havralar, pagodlar yükselmektedir. Çeşitli şekillerle, o sayısız çeşitli mâbetlerde, türlü türlü renklerde insanlar, türlü türlü dillerde, kelimelerle hepsi de tek olan, eşsiz olan Allah'a yalvarıyorlar, ondan yardım istiyorlar, O, şanı ne büyük, ne yüce, ne kudretli bir Allah'tır ki.. O'nun mübârek ismi, çeşitli lugatlarla, dillerde söyleniyor, O da her dili biliyor, herkesin ne dediğini anlıyor. Dünyânın neresinde, hangi mâbette olursa olsun, kendine el açıp yalvaran her kulun yakarışlarını, yalvarışlarını dinlemektedir, hattâ gönüllerinden geçenleri bile bilmektedir. Mevlânâ bir mesnevî beyitinde, acıyan, esirgeyen Allah'ın kullarını nasıl gözettiğini ifâde buyurur da der ki:

"Canlar pâdişâhının kulağı, gözü pencerededir. Erkek olsun, kadın olsun, kimin canı ne istiyor? neye çalışıyor? onu, gözetleyip durmaktadır." (Mesnevî I, 1824)

Gerçekten de Hz. Mevlânâ'nın ifâde buyurduğu gibi, câmide el açıp yalvaran müslüman da, kilisede istavroz çıkaran hristiyan da, havrada duâ eden müsevî de, Allah'ı düşünmektedir. Biz, şekilde kalır, görünüşe kapılırsak insanları, inançları ve gittikleri mabetlere göre müslüman, hristiyan, müsevî, budist diye ayırırız. Halbuki Allah'ın nazarında hangi dinde, hangi mezhepte olursa olsun, hepsi onun kulları olup, ezeli takdîriyle

O'nun çizdiği yollarda yürümektedirler. Bu sebeptendir ki, Ziyâ Paşa "*Bir-dir nazarı Hak'ta Mecus ile Müselman*"

(Allah'ın nazarında ateşe tapan Mecûsî de, Müslüman da birdir.) yâni her ikisi de onun kuludur) demiştir.

Görmez misiniz? pervâneler câmide yanan muma da, kilise ve havra-da yanan muma da, ayırt etmeden kendilerini atarlar.

(Cenab-ı Hak) yalnız müslümanlara değil, müslüman olmayanlara, hattâ kendini inkâr edenlere bile, sofrasını açmış cömertçe beslemektedir. Mümin kâfir diye onları ayırmamaktadır.

Mevlânâ başka bir şiirinde de şöyle buyurmaktadır:

"Şunu iyi bil ki, küfürle, îmân, bir yumurtanın akıyla sarısına benzer. Onların aralarını ayıran bir berzah vardır. Bu sebeple birbirlerine karışmazlar. Allah'ın lûtfu ile, keremi ile anaç tavuk onu kanatları altına alınca, küfürle îman yok olur da (vahdet civcivi) yumurtayı deler çıkar. " (Dîvan-ı Kebir 4-1940).

Dînin şeklini, dış yüzünü değil, hakikâtini gören Mevlânâ bir rubâîsinde diyor ki:

"Şunu iyi bil ki, âşık müslüman olamaz. Aşk mezhebinde küfürle îman yoktur.. Aşkta ne ten vardır, ne akıl, ne can, ne de gönül. Kim böyle değİLse âşık değildir." (Rubâiyyat 768)

Bu fikirler yanlış yorumlanmamalı: (Âşık müslüman olmaz, aşk mezhebinde küfürle îmân yoktur.) diye buyurmakla Mevlânâ, Hak âşığı, tevhit görüşüne varmazsa yâni câmilerde, kiliselerde ve başka mâbetlerde çeşitli şekillerde ibâdet eden bütün insanların Allah'a yöneldiklerine, herkes çeşitli dillerde O'na yalvardıklarına ve bütün dinlerin hakikatlarının bir olduğuna inanmazsa o kişi gerçek müslüman olamaz. Böyle bir müslümanın müslümanlığı taklitte kalmıştır, tahkîke çıkmamıştır. Yâni tam mânâsıyla müslüman olamamıştır. Demek istemektedir,

Yine bir rubâîsinde Hz.Mevlânâ:

"Kâfir de sensin, küfür de sensin, sen ikisinden de betersin. İnanan da sensin, îman da sensin, Sen her ikisinin de başısın." (Rubâiyyât, 1767) diye buyurduğu zaman aynı inancın, başka türlü bir ifâdesi olduğunu bilmeliyiz. Çiftçiye, tohumu toprak içinde gizlediği için "kâfir" denildiği gibi. Kendinde bulunanı bilmeyen, kendinde bulunan ilâhî emânetten haberi olmayan kâfirdir. Kendinde bulunanı bilen de îman sahibidir yâni

mümindir.

Hız.Mevlânâ'nın ve diğer mutasavvuf şâirlerin şiirlerinde iman ve küfür kelimelerinin bu şekilde kullanıldıklarını okuduğumuz zaman şaşırıp ta ters mânâlar çıkartmıyalım. Meselâ Hız. Mevlânâ'nın şu beyitine dikkat edelim.

"Benim küfrüm, kâfirliğim, sendeki imânın aynasıdır. Oğlum; sen, küfrü de, imânı da bende seyret.(Dîvan-ı Kebir 3-1098) bu beyitte (mümin müminin aynasıdır.) hadîsine işâret edilmektedir. (Sen neye inanıyorsan bende onu görürsün, çünkü ben senin ayanım, küfrü de imânı da sen bende gör, bende seyret) demek istemektedir.

Hız.Mevlânâ, gösteriş için ibâdet edenlerin, ham sofuların, ruhtan ziyâde şekle önem verenlerin imânlarını imân saymaz. Bir rubâîsinde şöyle buyurur.

"Medreseyle minâre yıkılmadıkça, gösterişsiz olarak, hakikat yollarında yürüyen Hak âşıklarının halleri, düzene girmez. Menfaat için yapılan ibâdet ve taklîde dayanan iman küfür sayılmadıkça: gerçeği idrak edemeyenlerce küfür telakkî edilen, hakikati arayan kişinin imânı da hakikî iman olarak kabul edilmedikçe, Allah'ın hiçbir kulu müslüman olmaz." (Rubâiyyat, 804)

Bu rubâîde Hak sevgisine dayanmayanların imanlarını taklitten tahkîke götürmeyenlerin inancı bahis konusudur. Bu inanç Mevlânâ'ya göre küfürdür.

Herhangi bir kişinin dış yüzüne bakarak ona kâfir demenin hatâlı olduğunu Mevlânâ sık sık hatırlatır.

Yine bir rubâîsinde şöyle buyurur:

"Görmeyerek yol yürürsen, bu aynı hatâdır. Eğer herşeyi görüyorum sanarak gözüne güvenirsen, bu hal belâ okudur. Kilisede ve medresede bulunanların hakikatlerini bilmeden mecaz yolundan görüşmelerine bakarak onların gerçek yerlerini, nerede bulunduklarını sen ne bilirsin?"

(Birçok hacıların koltuklarının altından hacıları çıktı) diyen Ziyâ Paşa da aynı hakikati ifâde etmiştir.

Yukarki örneklerde görüldüğü gibi, Hız.Mevlânâ herhangi bir kimseye kâfir demek şöyle dursun, o, kâfirliğin de, müslümanlığın da, ötesine geçmiştir. Aşka ve tevhîde ulaşmıştır. Hakkı ve hakikati bulmuştur.

Bu hususu aşağıdaki rubâîlerinde çok güzel bir şekilde ifâde buyurmuştur:

"Kâfirlik ve î mân cihânından dışarıda bir yer vardır, orası... her genç, her toy kişinin, her güzelin yeri değildir. Öyle eşsiz bir yere, eşsiz bir makâma ulaşmak isteyen kişinin, can şükranesi olarak can vermesi, gönül bağışlaması lazımdır." (Rubâiyyat 394)

Gerçekten de bu görüş, bu mânevî makam her kula nasip olacak bir makam değildir. Hz.Mevlânâ bir başka rubâîsinde o makama varan ârifi anlatır.

"Kâfirlikten ve müslümanlıktan da ötede bir ova vardır. O ovanın ortasında bizim aşkımız sevdâmız bulunmaktadır. Ârif olan kişi, oraya varınca başını yere kor, secdeye varır, çünkü orada ne kâfirlik vardır, ne de müslümanlık." (Rubâiyyat 395)

Büyük velî Mevlânâ ilâhî aşk ile, küfür, î mân, yakıcı şüphe engellerini nasıl aştığını ve Hakk'ı, hakîkatı nasıl bulduğunu aşağıdaki mesnevî beyitinde ne güzel anlatır.

"Âşık, küfürden, kâfirlikten bahsetse sözünden din ve î mân kokusu duyulur. Onun şüpheye âit görüşlerinde ise, yakîn mânâsı, tam inanç vardır." (Mesnevî I, 2882)

Yine bir rubâîsinde şöyle buyurur:

"Ben sefâ denizinde, rûhânî zevk denizinde tuz gibi eridim. Bende artık ne küfür kaldı, ne î man, ne tam inanç ne de şüphe." (Rubâiyyat, 1070)

Gönlümün içinde bir yıldız peydâ oldu. Öyle bir yıldız ki, o yıldızda yedi kat gök ve herşey kayboldu gitti.

Hz.Mevlânâ'nın Din, İman ve Küfür hakkındaki düşüncelerini duyunca onun, din, î man bâbında yeni görüşler getirdiğini, yâni (reform) yaptığını sanmayınız. Bu görüş sâdece Mevlânâ'ya âit değildir.Şu var ki Hz.Mevlânâ büyük bir velî olduğu gibi, büyük ve kudretli bir şâir de olduğu için anlatılması ve anlaşılması zor olan bu konuyu çok güzel ve açık olarak beyan buyurmuşlardır. Başka şâirler de, bu konu ile ilgilenmişlerdir. Meselâ Şirazlı Hâfız Hz.leri:

"Kâbe ile puthane arasında hiç fark yoktur. Sen, ne tarafa yönelirsen, Allah ile berabersin. Her neye bakarsan O'nun sanatını, kudretini görürsün" demektir.

Başka bir şâir de:

"Bâzen kilisede kapanıp kalıyorum, bâzen de mescitte oturuyorum. Allah'ım, ev ev seni arıyorum." diye yazmaktadır.

Başka bir şâir de:

"Allah'ım, beni sana ulaştırmayan bu dîni, bu inancı ben, ateşe atar da yakarım. Mezhep yerine senin aşkını rehber edinirim. Senin aşkını ne zamana kadar gizli tutabilirim. Benim maksadım sensin. Ben seni istiyorum. Benim dinle, mezheple bir ilgim yok." dediği zaman bu şâiri dinsiz, mezhepsiz sanmayınız "Allah'ım ben, senin aşkını ön plâna aldım. Beni sana götürmeyen dini ve mezhebi ben ateşe atar da yakarım." demek istiyor.

Bizim Yunus Emre'miz de:

"Aşk mezhebi dindir bana"

dediği zaman, ben dinsizim mi demek istemişti.

Yine **Yûnus Hz.**leri ilâhî aşkı ön plâna alarak, cenneti bile istemediğini çok samîmî bir dille Cenab-ı Hakk'a arz etmemiş miydi?

Cennet cennet dedikleri

Birkaç evle, birkaç hûri

İsteyene ver anları

Bana seni, gerek seni

Tevhîdi ve ilâhî aşkı terennüm eden bu görüşler yalnız Mevlânâ'nın, Yûnus'un ve başka İslâm şâirlerinin görüşleri değil, İslâm'ın görüşüdür.

İslâm görüşündeki bu müsâmaha sebebiyledir ki... Müslümanlar zaptettikleri memleketteki insanların dinlerine saygı ile bakmışlar, mâbetlerine dokunmamışlar. Bu inanç dolayısıyledir ki... Yirmüç yaşında bir delikanlı olan **Fâtih Sultan Mehmet Hz.**leri Bizans Patrikine saygı gösterdi. O'nu yine patrik olarak yerine oturttu. Bu müsâmaha neticesindedir ki **Hilâl'in** (İslâmın) girdiği yerde **Salip** (Hristiyanlık) yaşamış; fakat Hristiyanlar, zaptettikleri İslâm memleketlerinde, müslümanlığı yaşatmamışlardır. İşte Balkanlar ve Yunanistan, işte Endülüs, bu inanın, bu görüşün canlı örnekleridir.

KUBBEALTI NEŞRİYATI'nın 24. eseri olan

HAZIRLIK TÜRKÇE

Kemâl Yurdakul AREN   Hayri BİLECİK

Aysel YÜKSEL

tarafından hazırlanmış olup,

Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu'nca incelenmiş, Yabancı dilde eğitim yapan orta öğretim kurumları hazırlık sınıflarında ders kitabı yerine okutulma kararı, *Millî Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi 17 Eylül 1990 - 2321 sayısında* neşredilmiştir.

- Konular yabancı dil programına uygun olarak işlenmiştir.
- Türkçe ve Dilbilgisi tek kitap halinde hazırlanmıştır.
- Metinlerin seçiminde ilkokul 5. ve ortaokul 1. sınıf seviyesi hassasiyetle korunmuştur.
- Dilimiz öğrenci için bir kurallar topluluğu olmaktan çıkılarak canlı Türkçe içinde verilmeye çalışılmıştır.

İSTEME ADRESİ:

Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı
Peykhane Sokak No:3 ÇEMBERLİTAŞ/ İSTANBUL
Tel: 516 23 56   Fax: 517 14 60

HİKMET DENİZİNDE GEMİLER

Dr. İskender PALA

Türkler'in deniz ile tanışmaları ve özellikle Osmanlılar döneminde denizin, ülke yapısında vazgeçilmez bir önem arzetmesi, sosyal hayâtı da—şu ya da bu yolla—yakından ilgilendirir olmuştur. İmparatorluğun kalbi olan İstanbul'un deniz ile kucak kucağa ve "iki bahr arasında bir dür-i yek-dâne" oluşu, bezmde ve rezmde denizin önemini bir kat daha arttırmıştır. Akdeniz'in bir Türk gölü hâline gelişiyle Osmanlı denizciliği ileri tekniklere ulaşmış ve bunun tabîî sonucu olarak gerek taşımacılıkta, gerekse savaşta deniz vâsıtaları hayli önem kazanmıştır. Zarif saltanat kayıklarından piyade, flika, pereme, hanım iğnesi, yelkenli; pazar, ateş veya tebdil kayıklarına kadar değişik isimler altında ulaşım sâhasında; kadirgamlardan çektiri, başarda ve donanmalara kadar da savaş sâhasında birçok tekne veya gemi çeşidi kullanılır olmuştur. Hayâtın vazgeçilmez birer parçası olarak bu vâsıtalar, nice kürekçiler, hamlacılar, çifteler, forsalar vs. yanında; pâdişahlar, şehzâdeler, hanım sultanlar, paşalar, ağalar, hattâ kaptan-ı deryâlardan levendlere dek yüzlerce, binlerce insanın iç ve dış dünyalarını etkilemiştir. Deniz üzerinde kanatlarını çırparak ve tatlı su şakırtılarının koynunda beslenerek uçarcasına yol alan bu vâsıtalar, eski dönemlerin, —zorunlu haller dışında— hem daha câzip, hem daha süratli intikal araçları idiler. Şüphesiz içlerinde nice içli aşklardan nice kanlı savaşlara dek çeşitli ruh çalkantıları yaşanmıştı. Belki birçok ilgi, sevgi, bakış, küsüş ve gücenişlerin romantik hüznüleri burada doğup yine burada sona

ermiş duygu yığınlarıdır. Eski târîh ve kroniklerimiz fazla lâfı sevmeyi için günlük hayâtı, duygu ve düşünceleri, aşkı ve küskünlüğü, kahramanlığı ve acıyı kayda geçirmeye gerek duymamıştır. Ancak bâzı edebiyat mahsulleri ve özellikle şiirler, kısmen de olsa bu eksiğe cevap verecek nitelikler taşırlar. Hattâ felsefeyi ve hikmeti de bu yolla terennüm ettikleri olur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de, "deniz üzerinde Allah'ın izni ile yürüyen" gemilerden sık sık misaller verilir. Aşağıdaki satırlarda, birer hayat düsturu hâline gelmiş hikmet-âmîz beyitler ile Türk toplum yapısından bu araçların yerini tespitte çalışacağız.

Eski şiirimizde deniz vâsıtaları için kullanılan isimler arasında Türkçe "gemi", Arapça "fûlk, seffîne ve zevrak (kayık, sandal)", Farsça "keşfi" kelimelerine sık rastlanır. Tabîî bu arada denizcilik ve gemicilikle ilgili birçok kelime, deyim ve terim de beyitlerde yer edinir. Şâir, söylemek istediği fikri, bu kelimelerin yoğun anlam derinliğinde ve çok zaman bir tenâsüp içinde verir. Hemen birçok beyitte, gemi motifi bir teşbîh sebebiyle ve tamlamalar oluşturarak kullanılmıştır. Yâni gemi, bâzan bedene, bâzan gönle, bâzan dünyâyâ, âleme vs. benzetilmiş durumdadır. Ancak benzetme hârici olarak da geminin sözkonusu edildiği hikmetli beyitler, hattâ değişikliğe uğramış atasözü iktibasları da göze çarpar. Sözelimi şâir Basîri (Musullu Halil, XIX. yy.) "Kaptan iki olunca gemi batar" atalar sözünü:

Mukallidi bırakır şekke ihtilâf-ı zevât

Eder seffineyi iğrâk kesret-i mellâh

şeklinde bir irsâl-i mesel (örnek getirme) hükmünde kullanmakta ve bir konu üzerinde üstadların ihtilâf etmesinin, onların yolundan gidenleri de ihtilâfa düşürüp doğruyu görmelerini engelleyeceği gerçeğini vurgulayarak açıklamaktadır. Bursalı târihçi Mehmed Râşid (ö. 1735) ise,

Nâhudâdır kurtaran girdâbdan keşfisini

mısırî ile "Gemişini kurtaran kaptan" meselini vezne dökmüştür. Aynı gerçeği İzzet Molla (ö. 1829) bir güven duygusu içinde verir;

Nâhudâ Nûh olursa binilir keşfiye

Elbette, kaptanı Nûh olan bir gemiye herkes güvenle biner. Bilindiği gibi Nûh (A.S.) kendisinin yapıp yönettiği bir gemi vâsıtasıyla, günlerce süren Tufan hâdisesinden, –Allah'ın izni ve emri üzerine– kurtulmuş ve berâberindekileri karaya çıkarmıştır. Bu nedenle Nuh (A.S.) gemicilerin

de pîri sayılır.

Arpaemînzâde vak'anüvis Mustafa Sâmi'nin (ö. 1733), gemi motifile endirekt ilgisi bulunan, ancak "fakr" yolunun rahat ve serâzâd oluşunu vurgulayan,

*Vermez binâ-yı fakra hâlel cûş-ı hâdisât
Gark edemez kemîne hası sad-hezâr mevc*

beyti ile Urfalı **Yusuf Nabî'nin** (ö. 1712),

*Bir bahr-i gamda urmadayız dest ü pâ-y kim
Keştisi yok, kenâresi yok, nâhudâsı yok*

diye tavsîf ettiği gemisiz, sâhilsiz, kaptansız çırpınıp durduğu gam denizi arasında büyük bir fark olmasa gerektir. Oysa bir üzüntü denizi hâlini almış dünyâ içinde **Koca Ragıp Paşa'nın** (ö. 1763),

*İmtiyâz-ı sâbit ü seyyârı müşkildir hayâl
Zann eder keştî-nişînân sâhil-i deryâ yürür*

dediği türden, gemiye binince sâhilleri yürüyor zannedecek denli hayâtı boş ve anlamsız yaşayanlar ve "Bu seyir nereyedir?" diye düşünme ihtiyâcı duymayanlar da vardır. Oysa ne tür bir zaman ve mekânda yaşanırsa yaşansın her şeyin başı sevgidir ve bu sevgi deryâsında gemisini yüzdürmek isteyen kişi, **Âgehî'nin** (ö. 1577)

*Eğer oldunsa mahabbet denizinde mellâh
Pusula şevk gerek harti gam u derd ü mihen*

dediği gibi şevk ve istediğini pusula, gam, dert ve mihneti de harita olarak kullanmak durumundadır. Eğer bu mümkün olmuyorsa **İzzet Mol-la'ya** hak vermek gerekir:

*Nâhudâ eylemese Nûh'u bu keştîye Hudâ
Nevc-i Tûfân'a ne yelken dayanır ne seren*

Tabîî bütün bunların yanında biraz da sabır gerekir. Çünkü zaman gelir, devran döner, bir kutlu kapı açılır. Nitekim **Nuh (A.S.)** da gemisini hayli sıkıntıdan sonra günlük güneşlik ve günahlardan arınmış bir dünyâya çıkarmadı mı? Şair,

*Belâ Tûfânına sabr eyleyen mânend-i Nûh âhir
Çıkar deryâ-yı gamdan ir kenâra rûzigâr ile*

derken bunu anlatmaktadır. Şüphesiz sabır, hazînelerden bir hazînedir. Bu hazîneye sâhip olmak kadar muhâfazasını sağlamak da mârifet ister. **Âgehî** bu hususta şu beyti serdeder:

Himmetin göncüğün elden salıverme zinhâr

Keşti-i sabrını sakla alaband'olmaktan

Nev'î (ö. 1599) ise beden gemisini dünyâ sıkıntısından yüklerle doldurmaya gerek olmadığına inanarak yine kendisine sabrı telkîn ediyor:

Ten zevrakin düşürme girdâb-ı ıztırâba

Sabr et gönül ki kalmaz bu rûzigâr böyle

Buna rağmen insanın dünyâ sıkıntısıyla dertlenmesi, kadim îtiyâdıdır. Nedense nefis, dâimâ dünyâ için sıkıntı çeker ve kendini bir elem girdâbına bırakarak başıboş döner durur. Çünkü zâten dünyâ da sulara salınmış dümeni ve yelkeni olmayan bir gemi gibi başıboş değil midir? Şâir *Cem'î* (ö. 1659),

Herkes olsa nola sergeşte-i girdâb-ı elem

Dümeni yelkeni yok keştiye döndü âlem

derken bu bu gerçeği vurgulamaktadır. Öyleyse bu dünyada sıkıntı ve âhlara bir son çizilemez. Bazı haller olur ki insan, gözyaşlarıyla dünyâyı garka verecek sanır. İşte *Aşkî İlyas Efendi* (ö. 1576) ve beyti:

Felekdir bâdbânı hâk yaşıım üzre zevraktır

Direkdir dûd-ı âhım mihr ile meh iki kürekdir

Akıttığı gözyaşlarıyla, küçücük bir sandala benzettiği dünyâyı, üzerinde yüzdürecek bir deniz oluşturma gücünü kendinde bulan şâir, elbette o gemi için feleği bir yelken, âhının dumanını bir direk, ay ile güneşi de iki kürek yaparak mübâlâğayı kuvvetlendirecektir. Aynı imaj ve hayal sistemini *Âgehî*'nin bir beytinde şu şekilde görürüz:

Dûd-ı âhım direk oldu bu zemin keştîdir

Bir yeni yelken olupdur ona gerdûn-ı köhen

Eski şiirimizde geminin en çok benzetildiği şey gönüldür. Şâirler, rûzgârı "zaman, devir" ve "esinti, yel" anlamlarıyla –tevriye veya îhâm-ı tenâsüp yaparak– kullanma imkânı içinde, acılarını, sıkıntılarını, şikâyetlerini, hayâtın çalkantıları ile iniş-çıkışlarını, **gönlü** bir gemi yerine koyarak daha etkili biçimde anlatabilmektedirler. Aslında bu bir tesellî yoludur. Gemiler nice fırtınalar atlattuktan, nice tehlikelerden kurtulduktan sonra nasıl bir sâhile gelip karar buluyorlarsa ve maksatları hâsıl oluyorsa, gönül gemisi de bu tür sayısız sıkıntılara düşer olabilir. Ama üzülmemek gerekir. Nihâyet fırtına elbette dinecektir. İşte *Mirzazâde Ah-*

med Neylî'den (ö. 1748) bir beyit:

*Kalmaz meyân-ı lücce-i mihnette fülk-i dil
Elbette bir müssäade-i rûzigâr olur.*

Aşağıdaki beyit de Veliyyüddin Ahmed Rüşdî Efendi'ye (ö. 1703) âittir:

*Esere bir sâhil-i maksûda âhir fülk-i dil kalmaz
Olur bir gün müssäid rûzigâr ammâ zamân ister*

İstenen bu zaman kişinin değil, feleğin ihtiyârındadır. Takdîr-i İlâhî her şeyin zamânını tespit etmiştir. Yoksa insanın kendi isteği veyâ zamânının himmeti bunu gerçekleştirmeye yetmez.

*Bâd-ı taleble fülk-i dil sâhil-i kâma ermedi
Vây ana ki râhberi himmet-i rûzigâr ola*

beytiyle şair Sabrî (ö. 1645) bunu anlatmaktadır. Ancak bu arada nasıl olsa rûzigâr bu gemiyi bir sâhile ulaştıracak diye tevekkülü elden bırakmaya da gelmez. Yoksa insanın gönlü ve nefsi pek çabuk aldanır. Başiboş bırakılırsa sıkıntı çekmek kaçınılmaz olur. Hasan Hüsnü Paşa'nın (ö. 1899) aşağıdaki beytinde bu düşünce hâkimdir:

*Girdâb-ı bahr-i aşka atar âkıbet seni
Fülk-i dili sakın koma kendi hevâsına*

Sonrası Aşkî'nin,

*Habâb-ı eşk sanman bâd-ı ânımla açıp yelken
Belâ keştileri yer yer göründü bahr-i hicrândan*

dediği ayrılık denizindeki belâ gemilerinin, ah-vâh esintileriyle yelken açmaları sonucunu doğurur. Buna mukâbil adını bilemediğimiz bir şâir de aşağıdaki beyti söylemiştir:

*Sal keşti-i umûrunu bahr-i tevekküle
Aç bâdbân-ı himmeti yan gel de seyre bak*

Yine bu konuda Fıtnat Hanım (ö. 1780) şöyle seslenir:

*Tevekkül bâdbânın kıl küşâde fülk-i ihlâsa
Eser bahr-i emelde bir muvâfık rûzigâr elbet*

İşte gerçek mesele burada düğümlenmektedir. Her işini ihlâs ve tevekkül ile, tedbirli davranarak yapan kişi elbette gönül huzûruna erer. Gerçek huzur ise aza kanaat, tevâzû ve iyilikte bulunmakta; aç gözlülük, kibir ve haset ateşinden kaçınmakta aranmalıdır. Başkasının hakkına müdâhale etmemek ve haddini bilmek de gerekli olan erdemlerdendir.

Bursalı Belîğ (ö. 1730) bir beytinde bunu,

Haddi tecâvüz etme sakın rûzigârda

Fülk-i murâd hep pupa gitmez biraz mola

diyerek açıklar. Ümid edilen şeyler çok zaman takdîr dâiresinde birden bire yüz gösterirler. Ama önce çalışıp çabalamak şartı aranır. Patburunzâde Eyüplü Kelîm (ö. 1680),

Sühûletle gelir sanma kenâra kesti-i ümmîd

Müsâid bahta dâir bir muvâfık rûzigâr ister

derken çok haklıdır. Her şey kolayca oluvermediği gibi, her saadetin de bir müsebbibi vardır. İnsan dünyâda mutlu yaşamaktan başka ne ister! Ama bu mutluluk öyle bir gemiye benzer ki, alelâde bir kaptan, onu kaza-ya uğramaktan kurtaramayabilir. Hattâ insan çok tecrübeli bir gemici dahî olsa, hayat denizinde saadet gemisinin yüzdürülmesini sağlayacak ve muhâfaza edecek yegâne kudret Allah'ın takdîrindedir. Sünbülzâde Vehbî (ö. 1810) bu gerçeği veciz biçimde şöyle anlatmaktadır:

Ne mümkün keşti-i ikbâle olmak nâhudâ hâfız

Reîs olsan da bu yemmede olur ancak Hudâ hâfız

Öyleyse beden gemisini adem deryâsına sürmeden evvel rotayı iyi çizmek gerekir.

HASAN KENZÎ EFENDİ'NİN HAYÂTI, ESERLERİ, VE VAKFIYESİ

Necdet OKUMUŞ

A) Doğum yeri ve târihi: Mutasavvıf, şâir ve bestekâr olan Kenzî Hasan Efendi'nin doğum yeri hakkında farklı görüşler vardır. Safâî'ye¹ göre Alanya'da (Alâiye), kaynakların çoğunda² ise Ankara'ya bağlı Ayaş'ta doğmuştur. Uzun yıllar Manisa'da ikâmet ettiği için bâzı kaynaklarda³ ve vakfiyesinde⁴ "Mağnisa'lı Hasan Kenzî Efendi" diye de anılmıştır.

B) Âilesi, tahsîli ve tarîkata intisâbı: Hasan Efendi'nin babasının adı Ahmed'dir.⁵ Medrese ilimlerini kimden ve nerede okuduğu konusunda maalesef bilgi sâhibi değiliz. Daha sonra İstanbul Koca Mustafa Paşa semtindeki Halvetî (Sünbülî) dergâhı şeyhlerinden Alâaddin Efendi'ye (Ö.1091/1680)⁶ intisap ederek usûle göre sülûk ve etvârını bitirip tarîkatın feyizlerinden nasîbini alarak irşad vazîfesiyle Manisa'ya gönde-

1 Mustafa Efendi, Safâî; Tezkire, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef.No.2549, Vr. 296/b.

2 Sâlim, Tezkire, Süleymaniye Ktp. Esad Ef. No. 3872, Vr. 140/a; M, Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İstanbul, 1311, II/147; M.Tahir, Osmanlı Müellifleri, I/134.

3 M.Çağatay Uluçay, Manisa Ünlüleri, Manisa, 1946, s.64-66,

4 Manisa Müzesi Kütüphanesi, Manisa Şer'iye Sicilleri, Defter No. 175, s.4. Bu makalede Manisa Şer'iye Sicilleri (MS) kısaltmasıyla gösterilecektir.

5 MS/175, s.4.

6 Bir yazma eserde Alâaddin Efendi ile ilgili olarak aşağıdaki manzûmeyi tesbit ettik.

Seyyid Alâaddin Efendi nesib   Bezm-i hakikatdan idi neş'esi
Derdile anlar idi hoş tabîb   Ona yetmişdi Hakk'ın cezbesi

rilmıştır. Şeyhimizin İstanbul'da ne kadar kaldığı ve Manisa'ya hangi târihte geldiği bilinmemektedir.

Hasan Efendi, Halvetiyye'nin Sünbülî kolunun müntesibi olduğunu coşkulu bir şekilde şöyle belirtir:

*Gülşen-i sırda safâ bahş eyledi sünbül gülü
Sünbüliyem sünbüliyem sünbüliyem sünbülî*

*Kim gelür ol gülistâna şâd olur cân u dîli
Sünbüliyem sünbüliyem sünbüliyem sünbülî*

*Gel mülâzım ol saâdet ister isen kûyini
Şemm edesin gülşen-i vahdette sünbül bûyini*

*Nice müddet eşîğine sürdü Kenzi rûyini
Sünbüliyem sünbüliyem sünbüliyem sünbülî⁷.*

C) Hasan Efendi'nin Manisa'daki Şeyhlik dönemi: Hasan Efendi Manisa'ya gelince şehir dışına (batı tarafına) bir mescid ile tekke yaptırdı. Ancak daha sonra bu mescid ve tekke eşkiyâlar tarafından yakılıp yıkıldı⁸. Bu olay üzerine şehre daha yakın bölgede bulunan **Aynî Âlî Sultan**⁹ türbesinin yüz yüzelli metre kuzeyine Tekke (bugünkü adı "Ak-gün") mahallesinde mescid ve tekkesini yeniden yaptırdı¹⁰. Hizmetini yeni yaptırdığı tekkesinde sürdürdü. Şeyhlik hizmetinin yanında Ulu Câmî, Sultan Câmî ve Alibey Câmî'nde yıllarca irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Aynî Âlî¹¹ zâviyesinde de zâviyedâr olarak görev yapmıştır. Bu zâviyenin hangi tarîkate âit olduğu bilinmemektedir.

Oldu otuzbirisine şeyhiyeti Sırr-ı resûl idi hayrî'l-halef

Gün gibi zâhir idi kutbiyeti Verdi o dergâha netice şeref.

Silsiletü'n-Nûr (Yazarı meçhûl). Süleymaniye Ktp., Lala ismail Paşa, No. 153, Vr. 5/a.

7 S.Nüzhet Ergün, Türk Müsiki Antolojisi, II/555.

8 MS. 175. s.14.

9 Hayâtı için bkz. Çağatay Uluçay, Aynî Âlî Kimdir? Gediz Mecmuası, VIII/84, (Eylül, 1945) 3-5; Vâhid Armağan, "Hâtuniye Câmîi ve Aynî Âlî Türbesi". Gediz Mec. VIII/83 (Ağustos-1945) 4.

10 MS. 175/14

11 İbrahim Gökçen, Saruhan Zâviye ve yatırırları (XVI-XVII. asırlarda), İstanbul, 1946, s.56-57; M.Çağatay Uluçay, A.g.e., s.64-66.

C) Eserleri: Bursa'lı Mehmed Tâhir ile Bağdat'lı İsmâil Paşa, Kenzî'nin bir dîvânının bulunduğunu kaydediyorlarsa da eser bugüne kadar ele geçmemiştir. N.Ergün, Türkiyât Enstitüsü kütüphânesi S.Arel bölümündeki yazmalar arasında, Kenzî'nin mûsikî nazariyâtı ile ilgili küçük bir risâlesinin bulunduğunu kaydediyorsa da adı geçen kütüphânede yaptığımız araştırmada böyle bir esere rastlayamadık.

D) Edebî kişiliği: Hasan Kenzî çok yönlü bir kişidir. Tekke şeyhliği yanında şâir ve bestekâr olarak da büyük ün yapmıştır. "Kenzî" mahlasıyla, hece vezninde ve sâde bir dille yazdığı şiirlerine eski yazma şiir mecmualarında rastlanmaktadır. Şiirlerinde Yûnus'un etkisi görülür. Hasan Efendi değerli bir bestekârdır. Kendi ilâhîlerinden birçoğunu bestelemiştir. Ancak bunların hiçbirinin notası zamânımıza ulaşmamıştır. Güftesi Kenzî'ye âit olan ilâhîler uzun yıllar Halvetî dergâhlarında okunmuştur. Rahmetli S.Nüzhet Ergün çeşitli yazma mecmualardan topladığı yedi şiirini yayınlamıştır.¹³ Bunlardan birkaç tânesini aşağıya alıyoruz.

*Derdini bir et gönülde vech-i cânân bir olur
Sür çıkar gayrı gönül şehrinde îmân bir olur*

*Vech-i cânân ister isen bekle mürşid eşiğin
Her tabîbin kavline meyl etme Lokman bir olur*

*Nûr-i zâta hancer-i tevhîd ile ir Kenziyâ
Cümle envârın içinde nûr-i yezdân bir olur¹⁴.*

(Hz.Peygamber'e olan aşkını şu ilâhî ne güzel anlatır:)

*Göreliden yüzün akl u şuurum târumâr oldu
Beni mecnûn eden zülf ü telindir yâ Resûlallah*

*Sen ol sun'î ilâhîsin ki vaslın bâğ-ı cennettir
Bahâr-ı ma'nevî rûy-i gülündür yâ Resûlallah*

12 MS. 176/144.

13 Sâdetin Nüzhet Ergün, Türk Mûsikîsi Antolojisi, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul, 1942. I/143, 215, 287, 291, 292, 293, 376; II/555.

*Saâdet mülkünün şâh-ı Habîbâ zât-ı pâkindir
Ziyâretgâh olan dâim ilindir yâ Resûlallah*

*Bu Kenzî gerçi mücrimdir yüzün süre eşğine
Kabûl eyle kusûruyla kulundur yâ Resûlallah* ¹⁵.

Can kuşunun kafesden uçuşunu, dünyânın fânîliğini şöyle belirtir:

*Demedim mi demedim mi
Behey kardeş demedim mi
Bu can kuşu kafesinden
Uçar bir gün demedim mi*

*Kenziyâ okur destânın
Açıldı bâğ u bostânın
Ömründe bahâristanın
Solar bir gün demedim mi* ¹⁶.

*Aldın mı safâ ile musaffâ haberin sen
Ol nûr-i Hudâ vech-i mücellâ haberin sen
Her müddeîye sorma ki aşkdan haberi yok
Mecnûna suâl eyle o Leylâ haberin sen
Sevdâya düşüp yârini sahrâda arama
Cân ehline sor matlab-ı a'lâ haberin sen
Mahv eyledi hep varını esrâr-ı Ene'l-Hak
Mansûr'a suâl eyle o Mevlâ haberin sen
Ey Kenzî eğib boynunu pâyine yüzün sür
Sor şeyhin Alâaddîn'e mevlâ haberin sen* ¹⁷.

E) Vakfiyesi: Hasan Efendi, 5 Recep 1122/30.08.1710 târihinde vakfiyesini tanzîm ve tescîl ettirmiştir ¹⁸. Bu vakfiyeden bâzı özet bilgi-

14 A.g.e., I/215.

15 A.g.e., I/215. Bestenigâr ilâhî, Güfte-beste kendisinin.

16 A.g.e., I/219. Acem ilâhî, Güfte-beste kendisinin.

17 A.g.e., I/292. İsfahan ilâhî, Güfte-beste kendisinin.

18 MS. 175/4-7.

ler veriyoruz.

Vâkıfın ve babasının adları: Ahmed oğlu Hasan Kenzi.

Vakfiyesinin tarihi: 5 Reçep 1122/30.08.1710.

Vakfiyeyi yazan mahkemenin adı: Şer'î mahkeme.

Vakfın bulunduğu yer: Manisa.

Vakıf yerleri:

- Câmî.

- Tekke ve müştemilâtı (Halvethâne, kütüphâne, kiler ve iki küçük ev).

- Fırın, kuyu, büyük bir bahçe ve muhtelif meyve ağaçları.

- Yağhâne, berber dükkânı, bakkal dükkânı, Hallâc dükkânı.

- Çül (Cüllâh) dokuyan işçilerin barındığı 30 adet bekâr odası¹⁹.

Vakfın havır şartları:

- Mescidde beş vakit namaz kılınması.

- Câmîye bitişik büyük evin misâfir ve dervişlere tahsîs edilmesi.

Bahçenin dervişler tarafından tasarruf edilmesi.

- Pazartesi ve Cuma gecesi yatsı namazından sonra toplu olarak âhirete intikâl eden sûfiyyûn ve meşâyih için tevhîd ve zikr-i ilâhî okunması.

Vakfın kimlere ve ne şartlarla verileceği:

- Ölünceye kadar vakfın tevliyet²⁰, meşihat²¹ imâmet ve hitâbet Kenzî'ye âittir.

- Kenzî ölünce tevliyet ve meşihat büyük oğlu Seyyid Alâaddin'e.

- Hitâbet ve imâmet küçük oğlu Seyyid Ahmed'e meşrûta olup ölüm-lerinden sonra oğullarına, oğullarının oğullarına.....intikâl edecektir.

- Oğullarının tekkeye sâhip çıkmaması durumunda tevliyet Kenzî'nin halîfelerinden lâıyk olanlara verilecektir.

---

19 Bu işçiler kimseye yük olmamak için gündüz tezgâhlarda çul dokuyor, geceleri de tekkeye âit bu evlerde konaklıyorlardı. Bu kişilerin tekkeye mensup dervişlerden olması da ihtimal dâhilindedir (N.Okumuş).

20 Vakıf işine bakmak vazîfesi yerinde kullanılır bir tâbirdir. Vazîfe münâsebetiyle berât verilir ve verilen berâta "tevliyet berâtı" denilirdi. M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, III/484.

21 Şeyhlik, Tekkedeki mürid.

22 Kenzî Hasan Efendi'nin yetiştiği tekke Sünbül Sinan tarafından inşa ettirilmiştir. Sünbül Sinan

- Halîfelerin de vakfı koruyamaması durumunda; İstanbul Kocamustafa Paşa'da Sünbûlî şeyhi olanlardan durumu uygun olanlara meşrûta olması.²²

- Câmînin sağ tarafındaki iki küçük ev ve iki sofa, kütüphâne, kiler, fırın, su kuyusu ve ortasında duvar bulunan bahçenin tasarrufu hanımına meşrûtadır.

- Yağhâne, berber dükkânı, bakkal dükkânı, hallâc dükkânı ve çul dokuyan bekâr işçilerin barındığı otuz oda (ev) mütevellî²³ eliyle îcâra verilecektir.

Vakıf gelirlerinin kimlere ne miktar verileceği:

<u>Görevin Adı</u>	<u>Bir günde ödenecek miktar</u>
Tevliyet	3 akçe
Meşihat	5 "
Hitâbet	3 "
İmâmet	5 "
İki müezzin	2 " (her biri için)
Kayyûm	3 "
Âb-keşlik (su çeken, sucu)	3 "
Nâthân ²⁴	2 "
Muarriflik ²⁵	2 "

F) Kenzî Tekkesi ve Mescidi: XVI ve XVII y.y.daki Manisa Şer'iye sicillerinde Kenzî'nin mescid ve tekkesinin bulunduğu mahallenin adı "Bektaş-ı sağır" olarak geçmektedir²⁶. Daha sonraki kayıtlarda mahallenin "Tekke" veya "Teke" adıyla anıldığı bilinmektedir²⁷. Mahallenin günümüzdeki adı "Akgün" mahallesidir. Manisa'ya ve Manisalılara çok bü-

in için bkz. Tahsin Yazıcı, "Fâtih'den Sonra İstanbul'da İlk Halvetî Şeyhleri", İstanbul Enstitüsü Dergisi, Sayı II (1956) s.87-113.

23 Vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dâiresinde idâre ve rû'yet için tâyin olunanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. M.Z.Pakalın, A.g.e., II/640.

24 Câmîlerde ve tekkelerde na't okuyanlar hakkında kullanılır bir tâbirdir. M.Z.Pakalın, A.g.e., II/664.

25 Câmî ve tekkelerde hayır sâhiplerinin adlarını hayır ile anan müezzin ve derviş hakkında kullanılır bir tâbirdir. A.g.e., II/552.

26 MS. 175/4.

27 MS. 237/86.

yük hizmetleri geçen Hasan Efendi'nin mescid ve tekkesine âit bir ize rastlanmamaktadır. Sadece mescid ve tekkenin bulunduğu yerden geçen bir caddeye "Kenzî" adı verilmiştir.

Vakıflar Müdürlüğü yıkık ve harâp vaziyette olan mescidi ve tekkeyi 1937 yılında²⁸ Hasan Hasacar'a (Macar Hasan) satarak elden çıkarmıştır.

Çocukluk ve gençlik yıllarını bu mahallede geçiren Yusuf Korkmaz'dan aldığımız şifâhî mâlûmâtı aynen aktarıyoruz. "Çocukluğumda tekke yıkık vaziyetteydi. Mescid ibâdete açıktı. Mescidin içinde sağ tarafta beş tane sanduka bulunmaktaydı. En başdaki sanduka daha yüksek ve daha görkemliydi (Kenzî'ye âit olabilir). Bütün sandukalar taçlı idi²⁹. Sandukaların sağ tarafında minâre bulunmaktaydı. Minârenin bitişiğinde ise tarihî bir çeşme vardı. Daha sonraki yıllarda sandukalar mescidin dışında dört beş metre ileriye nakledildi ve etrafı çevrilerek aile mezarlığı şeklinde düzenlendi. Hasan Hasacar bu yeri bir başkasına sattı".

Yaptığımız araştırmalarda, Lütü Kırda İlkokulunun karşısından kuzeye (garaj yönüne) açılan cadde genişletmeleri sırasında mezarlar yıkılarak yolun ve kaldırımın altında kalmıştır. Bu mezar taşlarının nereye kaldırıldığı ve ne olduğu konusunda o dönemde görevde olan mahallî yetkililerden müsbet bir netice alamadık.

Kenzî Tekkesinde Şeyhlik yapanlar:

Hasan Kenzî Efendi (Ö.1126/1714)²⁹.

Alâaddin Efendi (Ö.1157/1744)³⁰.

Mehmed Efendi (Ö.1192/1782)³¹.

Hasan Efendi (Ö.1193/1783)³².

Ahmed Efendi (Ö.1227/1812)³³.

Hasan Efendi (Ö.1276/1859)³⁴.

Not: 1859 yılından sonra Kenzî Tekkesinde şeyhlik yapanlar hakkında sicillerde bilgi bulunmamaktadır.

²⁸ 10.09.1937 (50.00 T.L. satılmıştır).

²⁹ MS. 175/4.

³⁰ MS. 176/144.

³¹ MS. 195/42.

³² MS. 224/41.

³³ MS. 237/86.

³⁴ MS. 312/163.

**OSMANLI DEVLETİ MERKEZÎ HAZÎNE
TEŞKÎLÂTININ YAPISI VE DEĞERLENDİRİLMESİ:
(1621-1690)**

Dr. Erişah ABDURRAHİMOĞLU

1621-1680 yıllarını kapsayan ve duraklama devrine tekâbül eden bu dönemde Osmanlı Devleti Batı için önemli bir odak noktası hâline gelmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren fedolatiden¹ ticarî kapitalizme geçmeye başlayan Avrupa, "güçlü bir merkezî devlet anlayışına" ihtiyaç duymuştur. Böylece, Osmanlı Devleti'nin tebeâ arasında kurduğu eşitlik ve müesseselerinin mükemmelliği Batılıların demokratikleşme gayretlerine misâl teşkil etmiştir². Hattâ Avusturyalı tarihçi **Karl Vocelca**, Osmanlı teşkîlât ve müesseselerinin Batı'daki çağdaşlarından ikiyüzyıl daha ileride olduğunu savunmuştur. Osmanlı Devleti sürekli Batı'nın ilgisini çekmiş ve Batılı bilim adamları bu devletin dâimî başarılarının sırrını çözmeye uğraşmışlardır³. Bu nedenle, birçok Batılı gözlemci yükselme döneminden itibaren duraklama ve gerileme döneminde Osmanlı Devleti'nin nizâmının inceliklerini öğrenmeye çalışmışlardır. Buna misâl olarak, 1690 yılında Polonyalı bilgin **Marsigli**'nin "hristiyan hükûmetlerde böylesi yoktur" ifâdesi gösterilebilir. Böylece, Osmanlı sisteminin iktisâdî ve mâlî alanlardaki üstünlüğünü, açıkça kabul etmişlerdir. Bu sebeble, Batılı devletler, "Osmanlı bandırası taşıyan bir geminin açık denizde, bir limandaki kadar güvenli" olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla, Batılılar Osmanlı Devleti'yle ittifak ve barış içinde olmaya özellikle dikkat etmişlerdir⁴.

¹ Ortaçağ Avrupasının piyasa toplumu haline gelmesinde gezici tüccarların şehirleşmesinin ve haclı seferlerinin rolü büyüktür. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Vildan Serin, "Feodalizm ve Osmanlı Toprak Nizamı" Kubbealtı Akademik Mecmuası, Ocak 1990, s.48)

² Ahmet Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, İstanbul, 1985, s. 34

³ Karl Vocelca, "Avusturya-Osmanlı Çekişmelerinin Dahili Etkileri", Tarih Dergisi, S.XXXI, aynı bası, İstanbul, 1978, ss. 22-23

⁴ Tabakoğlu, a.g.e. s.34

Batılı devletler için devlet nizâmı, iktisadî-mâlî teşkîlâtı ve iktisadî zihniyeti⁵ ile sürekli araştırma konusu olan Osmanlı Devleti'nin mâlî teşkîlâtı içindeki gelir-gider rakamları rûznameçelerde ve bütçelerde belirtilmektedir. Devletin gelir ve giderlerinin günlük, onbeşgünlük, aylık, üç aylık ve yıllık dökümleri için en önemli kaynak, rûznameçelerle bunların rakamsal dökümlerini ortaya koyan "**ecnas-ı nukud ve erkam**" defterleridir. Rûznameçeler, günlük defterler olup, gelir-gider ve mahsupların (irad-masraf) miktarlarını belirtmektedir.

Ele alınan dönemde Osmanlı hazinesine âit nakit giriş ve çıkışları gösteren rûznameçe defterlerinin seri olarak bulunmayışı, bu defterlerin kaybedilmiş veya yokolmuş olmalarından ileri gelmektedir. Yine araştırma içersinde aynı döneme âit birden fazla rûznameçeye rastlanılmıştır. Osmanlı bütçelerinde ise, devletin yıllık gelir ve giderleri defterdarlık teşkîlâtına bağlı olarak tutulmakta idi. Araştırma döneminde H. 1053/M.1643 târîhli bütçe dışındaki bütçelerde gelir-gider kısımlarını tutan mâliye büroları açıkça gösterilmiştir. H. 1053/M.1643 târîhli bütçe ise, daha basit düzenlenmiş olup, sâdece gelir-gider rakamlarını gösteren bir kesin hesap şeklindedir. Ayrıca döneme âit bütçelerin genel değerlendirilmesi yapılacaktır.

Bu araştırmanın temelini oluşturan rûznameçeler, ecnas-ı nukud ve erkam defterleri ile bütçeler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Kepeci, Maliyeden Müdevver defterleri tasnifi ile D.BSM (Başmuhasebe) tasnifinde bulunmaktadır. Bu açıdan araştırma dönemine âit kaynaklar için söz konusu tasnifler taranmıştır.

I. ARAŞTIRMA DÖNEMİ BÜTÇELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine tekâbül eden 1621,1690 yılları arasında sık sık yapılan saltanat değişiklikleri ve buna bağlı olarak verilen cülûs bahşişi, savaş ve askerî harcamalar ile yeniçerilere üç ayda bir ödenen mevâcipler giderleri arttırıcı rol oynamıştır. Bununla berâber güvenliğin sağlanamadığı bölgelerde gelirler tam anlamıyla toplanamamakta idi. Dolayısıyla, giderlerin artması, gelirlerin azalması Osmanlı mâlî teşkîlâtında yeni tedbirlerin alınmasına sebep olmuştur.

Özellikle IV. Murad döneminde yapılan tasarrufları arttırıcı tedbirler ile Tarhoncu Ahmed Paşa ve Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrâzamlik dö-

⁵ Osmanlı Devletinin iktisadî zihniyetinde kapitalizmin ekonomik rasyonalizmi ihmal edilerek, insan şuurunu uyamak tutacak dış şartlar hazırlanmaktadır. İktisadî zihniyet ve iktisat ahlakı, iktisadî müesseselerin alt yapısını meydana getirmektedir. (Vildan Serin -Erişah Abdurrahimoğlu, "İktisadî Zihniyetlerin Sistemler üzerindeki Tesirleri", Türk Dünyası Araştırmaları, Aralık 1990, s. 51)

namlerinde hazırladıkları bütçelerde tasarrufları artırıcı tedbirler ile **Tarhoncu Ahmed Paşa** ve **Köprülü Mehmed Paşa**'nın sadrâzamlik dönemlerinde hazırladıkları bütçelerde tasarrufları arttırmak, harcamaları kısmak için aldıkları tedbirler kayda değer görülmektedir. Çünkü, Lehistan, Girit seferleri ve daha sonraki seferlerle, iç isyanlar ve asâyişsizlik sebebiyle Osmanlı Devleti bu ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dışarıdan mal almış, bunun neticesinde fazla miktarda Osmanlı parası dışarıya çıkmıştır. Bu sebeble, öncelikle Tarhoncu Ahmet Paşa H. 1064/M. 1654 te devletin mâlî vaziyetini öğrenmek amacıyla H. 1053/M.1643 te **Kemankeş Kara Mustafa Paşa**'nın yapmış olduğu bütçe ile on senelik defterleri gözden geçirmiş ve 1650 târihinde gelir 5329 yük, masraf ise, 6782 yük olarak ortaya çıkmıştır⁶. Dolayısıyla Tarhoncu Ahmed Paşa masrafları kısarak bütçede gelir ve gider arasında denge sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca Köprülü Mehmed Paşa zamânında da bütçede denkliliği sağlamak amacıyla önemli ölçüde kısıntıya gidilmiştir.

Araştırma döneminin ilk yıllarına âit Osmanlı bütçesine arşivde rastlanılmamıştır. İlk bütçe H. 1053/M. 1643 târihine âittir. Araştırma döneminde Osmanlı yönetimindeki bâzı yerlerin gelirleri asâyişsizlik, ayaklanmalar ve sefer gibi sebeplerle toplanamadığından bu tür gelirler toplanması imkansız gelirler (**mümteni'u't-husul**) diye anılmakta idi. Bâzı mukâataalar da alışıl原因en iltizam bedelleri şeklinde olup, satılmadık (**na-furuht**) diye gösteriliyordu. Bütçelerde, toplanamayan gelirler ve mukâataalar elde edilen gelirlere eklenerek brüt gelir bulunmakta idi. Daha sonra bu rakamların düşölmesiyle net gelir tutarına ulaşılmaktaydı. Aynı zamanda araştırma dönemi içinde ordunun sefer (savaş) hâlinde gelir ve gider rakamlarını belirten rûzname defteri bulunmuştur. Bu rûzname defteri orduya âit gelir ve giderleri bütçe dışında teferruatlı bir şekilde belirten ek bütçe niteliğindedir.

Bütçeler hazine gelir ve giderlerini belirten rûzname defteri kadar çok değildir. Araştırma dönemi içinde 60 tâne rûzname defteri, beş tâne bütçe bulunmuştur. Bu bütçelerin net ve brüt gelir-giderleri ile arasındaki farklar Tablo: 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1: Bütçe Gelir-Gider ve Farklarının Seyri (H.1053-1079)

Yıl	Brüt Gelir	Net Gelir	Gider	Fark
1053/1643	536.972.708	514.467.015	513.817.970	- 649.045 ⁷
1063/1653	517.271.470	477.271.470	528.862.971	- 51.591.501 ⁸

⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.3, Ksm. 2, TTK, Ankara s. 336

⁷ MM. 22249, s. 165

⁸ a.g.d. ss. 167-179

1064/1654	558.541.856	537.356.433	658.358.459	- 121.002.026 ⁹
1072/1662	601.270.828	581.270.828	593.604.361	- 12.333.533 ¹⁰
1079/1669	612.528.960	592.528.960	637.206.348	- 44.677.388 ¹¹

XVII. yüzyıl sonu Osmanlı bütçeleri, ay yılına göre düzenlenmiş bütçelerdir. Aynı zamanda, bu bütçeler kısa olup, özetleyenler de başlıkta anılmamıştır¹². Bu dönem bütçeleri uygulama açısından fazla açık değildir. Çünkü, bu sırada uzun müddet hazine gelir-gider hesapları çıkarılmamıştır. Dolayısıyla, "Tarhoncu Bütçesine" fazla önem verilerek, uzun müddet ilk Osmanlı Bütçesi gözüyle bakılmasının ana sebebini bu durum teşkil etmiştir¹³. H. 1053/M.1643 tarihli Kemankeş Kara Mustafa Paşa zamânında tertip edilen bütçe, hazîneye giren ve çıkan meblağla aradaki fark miktarını veren kesin hesap şeklindedir. Ancak yıllık gelir ve gider rakamlarını verdiği için bütçe adını almaktadır. Bu bütçe hazırlanırken Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Kânûnî Sultan Süleyman zamânındaki defterleri gözden geçirmiş, gelir-giderleri düzenleyerek bütçeyi ayarlamış ve asker miktarını azaltmıştır¹⁴.

1621-1680 yılları arası Osmanlı bütçeleri hakkında kısa bilgiden sonra Osmanlı Merkez Mâlîye Teşkîlâtına değinmek faydalı olacaktır.

II. OSMANLI MERKEZ MALİYE TEŞKİLATI

Osmanlı Devleti maliye teşkîlâtında Selçuklu, Memlûk, Batı Moğolları olarak adlandırılan İlhanî teşkîlâtından faydalanılmıştır. Bu devletler, kültürlerinde islamiyetin bulunması sebebiyle mâlî teşkilatlarında da islâmî geleneği sürdürmüşlerdir. Osmanlılar mâlî işlerinde Selçuklular'da olduğu gibi siyâkat yazı ve rakamlarını kullanmışlardır¹⁵.

Osmanlı Devleti'nin temelinin atılmasıyla idârî askerî ve adlî teşkîlâtla berâber mâlî teşkîlâta da önem vermeye başlanmıştır. Bu teşkilatlar, **Candarlı Kara Halil Hayreddin** tarafından ele alınmış ve ulemâdan **Kara Rüsten** ile birlikte **I. Murad** döneminde devlet hazinesi oluşturulmuştur. Osmanlı hazîne gelirleri "**öşür**", "**Harac**" ve bunun diğer çeşidi olarak "**Cizye**" ile "**Maadin Resmi**"dir. Ayrıca, akıncıların elde ettikleri esirlerden bâzen aynen ve çoğu zaman "**pencik bedeli**" adıyla beşte bir alınan bir vergi oluşturmuştur. "**Öşür**", araziden alınan bir vergi tü-

9 a.g.d, ss. 180-212

10 a.g.d, s. 166 ve ss. 212-232. Bu bütçe burada H. 1072 tarihli ile kaydedilmiştir. Ancak, Ö.L. Barkan'ın neşrinde ise, H. 1071 tarihi ile geçmektedir. İlave sefer bütçesi, yine aynı defter, s. 233-248. Ayrıntılı bilgi için bkz: Ö.L. Barkan, "H. 1079-1071 (1661-62) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese", İÜİFM, C. XVII, İstanbul, 1960, ss. 304-347.

11 MM. 2950, ss. 4-5, Ö.L. Barkan tarafından nesredilmiştir. Bkz: "H.1079-1080/M. 1669-70 Mali Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ekleri", İÜİFM, C.XVII. No. 1-4, İstanbul, 1960, ss. 193-303.

12 Tabakoğlu, a.g.e, s.77

13 Halil Sahillioğlu, "Sivriş Yılı Buhranları", İÜİFM, C.XXVII, 1969, İstanbul, s. 80

14 Uzunçarşılı, a.g.e, s. 336

15 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi, Belleten, C.XLII, Ankara, 1987, s.167

rü, "Harac", Osmanlı himâyesine girmiş bulunan Eflak ve Boğdan, Erdel ve Ragoza (Dubrovnik) gibi devletlerin maktu cizye vergisi olarak verdikleri para idi; "Cizye" ise, hristiyan tebeânın iş ve servetlerine göre niteliğinde olup, bu vergilere şer'î vergi denilirdi¹⁶.

Osmanlı merkez mâliyesini mâliye büroları oluşturmaktadır. Mâliye büroları merkez ve eyâlet gelir ve giderlerini yönettiği gibi, bu gelir ve giderlerin toplandığı hazine hesaplarını da tutmaktadırlar.

Osmanlı mâliyesinin gelir ve gider kalemlerinin görevi; kendilerine âit gelir ve giderleri, bunların hesaplanması ve gerekli işlemlerin yapılması idi. Bütün bu kalemleri kontrol eden büro ise, Baş Muhâsebe'ydi. **Cizye, mukâtaa, avâız ve bedel-i nüzûl** gelirlerinin tahsili, mukâtaaların satışı ve gerekli bâzı ödemelerin yapılması için pâdişahtan gerekli izin alındıktan sonra izin bir Muhâsebede saklanır, ilgili dâirelere ise "**kâime**" ve **ilm-i haber**" gönderilirdi. Bunun neticesinde, gelir ve gider kalemleri konuları ve görevlerine göre gelirlerin tahsili ve ödemelerin yapılması ile uğraşırlardı¹⁷.

Osmanlı mâliyesinin gelirleri olan cizye, mukataa, avâız ve bedel-i nüzûl gelirlerini araştırma dönemi kapsamındaki bütçelerde ayrıntılı olarak görmek mümkündür. Bütçelerin gider kısmında yapılan masraflar ise, üç kalemden gösterilmektedir.

- **Mevacibât Kalemi:** Askerî harcamalar ve ödemeler ile saray hizmetlileri, saray ve divan memurlarına âit maaş ödemelerini göstermektedir.

- **Teslimât Kalemi:** Sarayın ve ordunun çeşitli mühimmat ihtiyaçlarına ayrılan harcamaları kapsamaktadır.

- **İhracât Kalemi:** Hazineden yapılan küçük cârî harcamaları göstermektedir¹⁸.

Osmanlı mâliye teşkilâtını, incelerken bunu oluşturan dâirelere değinmekte yarar vardır. Bu açıdan şimdi mâliye teşkilâtına âit dâireleri tek tek inceleyeceğiz.

A. MÂLİYE DÂİRELERİ

Osmanlı mâliye teşkilâtında, bu dâireler "**Bâb-ı Defteri**" "**Defterhâne-i âmire**" veya "**Defterdarlık Kapsusu**" gibi adlar alırdı, Bu dâireler mâliye teşkilâtının esâsı olup, gelir ve giderlerin ihtiyâca ve özelliklerine göre tutmak görevine sâhipti.

1. Defterdarlık

¹⁶ Uzunçarşılı, a.g.e, s.331

¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, İstanbul, 1986, s.249-250

¹⁸ Araştırma döneminde ayrıntılı bilgi için bkz: Erişah Abdurrahimoğlu, 1621-1680 Yılları Arasında Osmanlı Devletinin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), İstanbul, 1988

Osmanlı mâliye teşkîlâtının yetkili makâmı defterdarlıktır. Bunun başında bulunan mâliye vekîline ise, "**Başdefterdar**" denirdi. Başdefterdar bugünkü Mâliye ve Gümrük Bakanının yerinde olup, sadrâzama karşı sorumluydu. Araştırma dönemi içinde Rumeli'nde iki, Anadolu'da da bir veyâ duruma göre iki defterdar görev yapmaktaydı. Hazînenin bütün gelir ve gider büroları defterdarlığın yönetimi altındaydı.

Tevkii Abdurrahman Paşa'nın 1676'da (araştırma dönemi içinde) tedvin ettiği kânunnâmesinden anladığımıza göre, Başdefterdar evinde dîvan kurup mâliye ile ilgili dâvâları dinleme ve sonuçlandırma yetkisine sâhiptir. Mültezimlerin zulmetmelerini önlemek ve halkı korumak ile mukâataaları tevcih yetkisi ve hazînenin bütün işlerinin yetkilisi Başdefterdar'dı. Ulûfe günlerinde vezirler arza idiklerinde telhis gerekçesini okurdu. Başdefterdar'dan başka iki defterdar daha vardı. Birine **Anadolu Defterdârı**, diğerine **Şikk-ı Sani Defterdârı** denilmekte idi. Bu defterdar Başdefterdarlar (**Şikk-ı Evvel**) ile Dîvân'a gidip gelirlerdi. Fakat hiçbir işe karışmazlardı. Başdefterdar sefere çıktığı zaman Anadolu Defterdârı İstanbul'da Başdefterdar'ın yerine vekâlet ederdi¹⁹.

XVII. yüzyıldan itibaren Başdefterdar'a Şikk-ı Evvel adı verilmiştir²⁰. Araştırma dönemi içindeki bâzı defterlerin kayıtları o defterin Şikk-ı Evvel yâni Başdefterdar tarafından denetlendiğini göstermektedir²¹.

Rumeli ve Anadolu dışındaki eyâletlerin yıllık gelir ve giderleri merkez tarafından bilinmekte olup, bu eyâletlerde Başdefterdar'a bağlı defterdarlıklar bulunmakta idi. Yine tımar sistemi, tımar defterdarları tarafından yürütülmekteydi.

2. Rûznamçe Kalemî

Osmanlı mâliyesinde gelir ve gider hakkında bilgi veren en önemli kaynak Rûznamçe defterleridir. Rûznamçe defterleri, hazînenin günlük gelir ve giderlerini tutmaktadır. Bu defterler **Rûznamçe-i Evvel** (örnek, Kepeci 1704'te olduğu gibi), **Büyük Rûznamçe** veyâ **Rûznamçe-i Hümayun** (araştırma dönemi içindeki defterler çoğunlukla Büyük Rûznamçe kalemî tarafından tutulmuştur.) adlarıyla anılırdı.

Osmanlı Devleti'ne âit gelir ve giderleri tutan defterler olan rûznamçelerin rakam dökümlerini "**ecnâs ı nûkud ve erkâm**" defterleri vermekteydi (örnek olarak bkz: Kepeci 2202,2218). Rûznamçe defterleri hazînenin günlük gelir ve giderlerini ayrıntılarıyla belirtmenin yanında, hazîneye fiilen girmeden harcamaya dönüştürülen meblağları yâni mah-

¹⁹ Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, C.I,S.3, s.57

²⁰ Uzunçarşılı, a.g.e., s.330

²¹ MM. 4870, Defterlerin konularını ve numaralarını gösteren katalogta şöyle denilmektedir: Erkam-ı irad ve mesarifat defteri Hazine-i Amire'nin "Şikk-ı Evvel" Defterdarı Mustafa Efendi ve diğer bazı zevat zamanlarında vaki olan irad ve mesarifat kayıtlarıdır. 52s.

supları da tutmaktaydı.

Rûznameçe defterleri, sefer zamânında ise, elde edilen gelir ve yapılan masraflar "**ordu rûznameçesi**" adı altında tutulurdu²². Aynı zamanda, Rûznameçe kaleminde tutulan günlük hazine kayıtları "sağlama, mizan" özelliğı taşımaktadır²³. Bu sebeble kayıtlardaki hatâ rûznameçe kayıtlarıyla karşılaştırılarak düzeltilmekte idi.

Târih sırası ve düzgün bir şekilde kayıt edilen rûznameçe defterlerinin bâzılarına araştırma dönemi içinde rastlanılmamıştır. Araştırma dönemindeki Büyük Rûznameçe defterleri şöyledir:

- Müsvedde-i vâridat ve mesârifat defterleri
- Vâridat ve mesârifat zincir defterleri
- Müsvedde-i vâridat defterleri (örnek: Kep; 1815)
- Müsvedde-i masraf defterleri (örnek: Kep; 1816)
- Ecnâs-ı nûkud ve erkâm defterleri
- Ordu rûznameçesi (örnek: Kep; 1916)

Rûznameçe kalemi tarafından tutulan bu çeşit defterler, kaynak olarak sayılarının kabarık olması sebebiyle Osmanlı mâlî muâmele hacmi hakkında bize aydınlatıcı fikir verebilmektedir.

3. Mâliye Kalemi

Mâlî yazışmaların düzenlendiğı ve emirlerin yazıldığı bu kalemdir. Mâliye kaleminde emirler "**evâmîr-i maliye**" defterlerine yazılırdı. Baş-defterdarlığın sorumluluğı altında olup, diğer kalemlerle ilgili yazışma ve kayıtları düzenlemekteydi.

4. Târihçi Kalemi

Mâliye kaleminden çıkan evraklara târih koyup, gelirlerden alacağı olanların havâlelerini bu kalem hazırlardı.

5. Gelir ve Gider Kalemleri

Gelir ve gider kalemlerinin başlıca görevi, devletin gelir ve giderlerini denetlemektir. Bütün gelir ve gider kalemleri Başmuhâsebe'nin sorumluluğı altındaydı. Her kalem kendisine âit gelir ve giderlerin yönetiminden sorumluydu. Dolayısıyla, cizye, mukâtaa, avarız ve ağnam gelirlerinin tahsili ve gerekli harcamaların yapılması için önce pâdişâha telhis sunularak izin alınır, daha sonra ise ilgili kalemler kendilerine düşen görevleri yaparlardı.

Araştırma döneminde Osmanlı Devleti'nin gelir ve giderlerini yöneten bürolar şunlardır:

- Muhâsebe-i Evvel
- Cizye Muhâsebesi
- Haremeyn Muhâsebesi

22 Ayrıntılı bilgi için bkz: Kepeci Tasnifi, B. Rûznameçe Kalemi, (C) No: 1916, Özel Sayı:54

23 Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, s.258

- Haremeyn Mukātaası
- Mevkûfat
- Mukātaa-i Evvel
- Ziyâde-i Cizye
- Mâden Mukātaası
- Bursa Mukātaası
- İstanbul Mukātaası
- Avlonya ve Ağriboz Mukātaası
- Haslar Mukātaası
- Kefe Mukātaası
- Ağnam Mukātaası
- Piyâle Mukābelesi
- Süvâri Mukābelesi
- Küçük Rûzname

XVII. yüzyıl başlarından itibaren araştırma dönemi içerisindeki bütçeler, bağlı eyaletlerin gelir fazlasını merkeze gönderdiğini göstermektedir. Aynı zamanda, gelir ve gider kalemlerinin sayısında araştırma dönemi sonlarından itibaren artış görülmektedir. Bu durum, Osmanlı mâliyesinde merkezleşmenin yoğunlaştığını göstermektedir.

B. HAZİNE

Osmanlı Devleti'nin mâliyesinde iki büyük hazine bulunurdu. Bu hazineler **iç** ve **dış hazine** diye adlandırılırdı. Sultanın özel geliri için olan ve sarayın içinde yer alan hazineye "**İç Hazine**" veya "**Enderûn-ı Hümâyûn**", "**Hazine-i Hassa**" denilirdi. Bu hazinenin yönetimi hazinedarbaşı, hazine kethüdâsı emrinde olup, burada en son makam pâdişahı. Dış hazine (**Mîrî Hazine**, **Dîvân-ı Hümâyûn Hazinesi**, **Hazine-i Bîrun**, **Taşra Hazinesi**) ise, Rûzname kalemi tarafından kayıtları tutulan, yönetimi sadrâzam ve defterdârın emrinde olan ve devletin gelir ve giderlerinin bulunduğu hazinedir²⁴. Devletin mâliyesi ile dolayısıyla gelir ve giderleri ile dış hazine ilgilenirdi.

Osmanlı Devleti'nde destek bir hazine niteliğinde olan iç hazine, gerektiğinde dış hazineye kredi verebiliyordu. İç hazineden gerekli izin verilmesi pâdişaha bağlıydı.

Osmanlı Devleti'nde nakit altın ve gümüşten başka kıymetli altın ve gümüş, mücevherat ve ağır kumaşlar, halılar ve kıymetli eşyalar iç hazinede bulumaktaydı. Bu hazinenin alamadığı mücevher ve çeşitli ziyaret eşyaları **Has Oda**, **Bodrum** ve **İfraz Hazinelerinde** saklanmaktaydı²⁵.

Sarayda asıl iç hazineden başka alt hazineler de bulunmakta idi. Bu

24 Uzunçarşılı, a.g.m., ss.73-74, Tabakoğlu, Osmanlı Maliyesi, s.35

hazînelere; Bodrum Hazînesi, Has Oda Hazînesi, İfraz Hazînesi, Has Ahur ve Çilehâne Hazînesidir. Bu hazînelerde kıymetli eşyalar, sikke çubukları bulunur, gerektiği zaman bunlardan sikke kestirirlerdi²⁶. Bunun yanında dış hazîne de fazla olduğu zaman bu fazlalık iç hazîneye devredilirdi.

Araştırma döneminde, IV. Murad döneminde (1623-1640) hazînenin durumu düzelmeye başlamıştır. Çünkü Sultan Murad döneminde bütün harcamalarda tasarruf yapılmıştır. Bu dönemde ve hattâ Sultan İbrahim'in ilk dört senesinde devlet borçları zamanında ödenmiş, kapıkulu ocaklarının maaşları yeni kesilmiş ve ayarı mükemmel akçe olarak verilmiştir²⁷.

Tarhoncu Ahmet Paşa (1654) büyük ölçüde isrâfî önlemeye çalışmıştır. 1656'da sadrâzam olan Köprülü Mehmed Paşa'nın dengeli tutumuyla, hazîne düzenli bir işleyişe geçmiştir.

Araştırma dönemi içinde, **Birinci ve ikinci Lehistan Seferleri** (1672-1676) **Çehrin ve Rusya seferleri** (1678-1681) için iç hazîneden dış hazîneye bütçe açıklarını kapatmak üzere aktarılan meblağlar aşağıda olduğu gibidir²⁸.

Tablo 2:

Yıllar	Çekilen Meblağlar (Akçe)	İade Edilen Meblağlar (Akçe)
1081/1670-71	49.440.000	24.015.000
1082/1671	30.930.000	11.940.000
1083/1672	36.500.000	7.371.400
1084/1673-74	161.962.773	43.159.311
1085/1674-75	84.000.000	13.397.700
1086/1675-76	99.039.590	17.397.700
1088/1677	141.968.677	-
1089/1678	146.087.980	42.000.000
1090/1679-80	127.852.120	12.000.000

Tablo, iç hazîneden dış hazîneye verilen borç miktârını geri dönen meblağı göstermektedir.

Araştırma döneminde iç hazînenin dış hazîneye verdiği borçlara baktığı zaman, bunların savaş (sefer) zamânında artış gösterdiği ve barış zamanlarında ise, bu rakamların azaldığı görülmektedir.

SONUÇ

1621-1680 dönemi, Osmanlılar'ın yükselme devrinden duraklama

25 Uzunçarşılı, a.g.m. ss.75

26 Uzunçarşılı, a.g.m. s.74-75

27 Uzunçarşılı, a.g.e., s.335

28 Sahillioğlu, a.g.m, s.95

devrine geçişine tekabül etmektedir. Bu dönemde, Osmanlılar'da sık sık saltanat değişiklikleri, yeniçeriler tarafından çıkarılan isyanlar ve uzun süren savaşlar görülmektedir. Bu sebeble devlet giderleri artmış olup, gelirler bu giderlerin gerisinde kalmıştır. Devletin gelir ve giderlerini mâliye büroları kontrol etmekte idi. Ancak bu gelir ve giderlerin büyük bir bölümünü kontrol eden büro Baş Muhâsebe idi.

Devletin gelirlerini kontrol eden büroların önemlileri Baş Muhâsebe, Cizye Muhâsebesi, mâden ve bâzı mukâataalar, mevkûfat ve kutsal belde-lerin hesap işlerini yürüten **Haremeyn Muhâsebesi**'dir. Giderlerini denetleyen bürolar ise, yeniçeri mevâciplerini kapsayan Piyâde Mukâbelesi, silahtar, sipahiler, sağ ve sol garipler ve ulûfecilerin ödemelerini içine alan Süvari Mukâbelesi ile Küçük Rûzname'dir.

Devletin gelir ve giderleri rûzname defterlerine kayıtlı idi. Ancak, târih sırasına göre düzgün bir şekilde gelir ve giderleri kayıt eden rûzname defterlerine araştırmanın bâzı dönemlerinde, kaybedilmiş veya yok olması sebebiyle rastlanılmamıştır. Rûzname defterleri önceki ve sonraki yıllara âit olabilen tahsil ve harcamaları kapsayabilmesine rağmen, bütçeler sâdece o yılın gelir ve giderlerini vermektedir. Bu sebeble, rûzname ile bütçe rakamları arasında fark olmasına mukâbil, bütçe olmadığı yıllarda rûzmançeler devletin gelir ve giderleri hakkında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Zîra rûzmançeler altmış yıllık dönem içinde (araştırma dönemi) bâzı yıllar hâriç önemli bir seri oluşturmakta ve Osmanlı Devleti'nin mâlî işlem hacmindeki değişimleri seyretme imkânı vermektedir.

Araştırma dönemine âit bütçeler ay yılına göre düzenlenmiş olup mâliye bürolarına göre bir tasnif göstermektedir.

Araştırma döneminde devlet giderlerinin belli dönemler dışında **sürekli** artış içinde olduğu görülmüştür. Giderlerin artışına sebep olan unsurların başında, savaş ve askerî harcamalar ile saltanat değişimlerinde verilen cülûş bahşişi ve yeniçerilere üç ayda bir ödenen mevâcipler gelmektedir. Ancak, IV. Murad döneminde alınan sıkı tedbirler ile gelirler önemli ölçüde hazîneye devredilmiş, bu sayede iç ve dış hazînenin durumu düzelmiştir. Bu durum Sultan İbrahim'in ilk dönemlerinde de devam etmiş ve devlet borçları, kapıkulu ocaklılarının maaşları zamânında ödenmiştir. 1654 tarihli Tarhoncu Ahmet Paşa tarafından hazırlanan Osmanlı bütçesi ve 1656'da sadrazam olan Köprülü Mehmed Paşa ile ondan sonra sadrâzam olan oğlu Fazıl Ahmed Paşa'nın masrafları ve gereksiz harcamaları kısıtlayıcı tedbirleri neticesinde giderler önemli ölçüde azal-

tlmıştır. Hattâ "**Tarhoncu Bütçesi**" Osmanlılar'da bütçe denklğini sağlamak amacına yönelik ilk bütçe olması açısından dikkat çekicidir. Tarhoncu bütçesinde en büyük kısıntı askerî harcamaların bulunduğu mevacibâtlar kaleminde gerçekleştirilmiştir. Bu amaçla, öncelikle asker mevcudunda indirim yapıldığı görölmektedir. Tarhoncu, bütçesinden sonra gelen ve Köprülü Mehmed Paşa döneminde hazırlanan 1672 tarihli bütçede ise, asker mevcudunda yapılan indirimle berâber saray harcamalarında da kısıntıya gidilmiştir. Bu amaçla, sarayda çalışan memur ve kâtiplerin maaş ödeme ve mevcutlarında gerektiğinde tasarrufa gidilebilmiştir. Dolayısıyla, Köprülüler devrinde alınan masrafları kısıcı terbirler giderleri azaltarak gelir ve giderler arasında dengeyi sağlamada etkili olmuştur. Ayrıca, araştırmada Köprülü Mehmed Paşa döneminde hazırlanan 1672 târihli bütçeye ilâve olarak sefer bütçesi bulunmuştur. Bu bütçe, Osmanlılar'ın sefer zamânında yaptıkları giderleri ve elde ettikleri gelirleri gösterme açısından önem taşımaktadır.

Her ne kadar araştırma dönemi Osmanlı Devleti'nin duraklama devrine tekâbül etse de, dönem içinde alınan tedbirlerle gelir ve giderler arasında Osmanlı mâlî yapısında denge kurulmaya çalışıldığı tesbit edilmiştir.

Bir "Hoca"nın feryâdı:
ANNELER UYANIN *

Ünal ŞENEL**

"Anneler uyanın", eğitim hayatımızın meselelerinin ele alınarak, değişik bir açıdan değerlendirilmesinin yapıldığı bir kitap.

Bu kitapta, âilelerimizin büyük bir kısmının ve Milli Eğitimimizin insana; bilhassa çocuğa ve gence yaklaşımı, oldukça sert bir üslûpla tenkit ediliyor. Çocukların, rûhen ne derece boşluk içinde kaldıkları ibret levhalarıyla karşımıza çıkıyor. Böylece, eğitim dünyamızın temel meselelerine dikkatler çekilerek, yılların tecrübelerinden doğan, kendi bünyemize uygun çâreler teklif ediliyor.

Kitapta, eğitimimizin en önemli meselelerinden birinin şahsiyetsizlik olduğunu görüyoruz. Merkezinde "İnsan" olmayan bir eğitim anlayışının evlerimize ve okullarımıza hâkim olduğunu anlıyoruz. Bu yüzden millî bünyemize uymayan, şahsiyetsiz bir eğitim felsefesiyle, yine şahsiyeti geliştirmemiş, hattâ törpülenmiş nesiller yetiştirdiğimizi fark ediyoruz.

Bu fâcia karşısında koparılan feryâda-her ne kadar kitabın başlığında annelere hitâb edilmiş olsa da-annelerle berâber çocuklarımız üzerinde anneler kadar hassas olan kıymetli eğitimcilerimizin de kulak vereceklerini umuyoruz.

* * *

Kitapta, meselelerimizin nasıl îzâh edildiğini ve değerlendirildiğini şöylece özetleyebiliriz:

* Kemâl Y. AREN, Anneler Uyanın, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1991

** Yazar, İzmir 9 Eylül Ün. Türk Dili okutmanıdır.

Herşeyden önce eğitimimizde "her çocuğun ayrı bir dünya" olduğu idrâk edilememiştir. Eskilerin "mîzac"a son derece önem veren anlayışlarından uzaklaşarak herkes aynı muâmeleye tâbi tutulmuştur. Böylece "insanın, tabiatının dışına çıkmaya zorlanmasıyla" şahsiyetine âdetâ "pranga vurulmuş" ve şahsiyeti öldürülmüştür. Bunun sonunda, her in-sanda belirli ölçüde var olan "cevher" ortaya çıkamamış; kâbiliyetler geliştirilememiştir. Elbette, böyle bir anlayışın sonunda "sürüleşme" ortaya çıkmış; aktif, becerikli ve müteşebbis şahsiyetlerin yetişmesi mümkün olmamıştır.

Bu şahsiyetsizleştirme, daha âilede başlamaktadır. Çocuklar, âdetâ "saksı çiçekleri" veya "sera bitkileri" gibi, sunî bir şekilde beslenerek büyütülmektedir. Böylece çocuk, sadece "büyümekte", fakat gelişmemektedir. Gösterilen aşırı ihtimam veyâ "özen" sonunda çocuklar "fanus"un dışına çıkmaya cesâret edememekte, çıktıklarında da şaşkına dönmektedirler. Bu duruma düşmemeleri için, âilelere şöyle bir tavsiyede bulunuluyor:

"Bırakın çocuğunuz mikropla tanışsın, vücut mikrobu alsın, müdâfaa mekanizmaları harekete geçsin, gelişsin. Hafif ateş yapsa da endişe etmeyin, bünye onu yenecektir."

Böylece çocukların, tabiatın veyâ hayâtın içinde kendilerini bulmaları; hayatı, önlerinden akıp giden bir nehir gibi seyretmek yerine onun içine atılmaları tavsiye ediliyor.

Aynı sunî beslenmeye okulda da devam edilmektedir. Çocuk, okulda hayattan kopuk bir eğitime tâbi tutulmaktadır. Her şeyden önce okul, kolejlere ve üniversitelere öğrenci hazırlayan bir "hazırlık kursu" haline getirilmiştir. Okul, artık bir kültür yuvası değildir. "Eğitim" değil, "öğretim" ön plândadır. Fakat, o da çarpık bir şekilde gerçekleşmektedir.

Halbuki çocuklarımız Türkçeyi öğrenmeden okulu bitirmektedirler. Zihinde dilin mantığı iyice yerleşmediğinden "düşünce disiplini" ve "muhakeme" de gelişmemektedir. Böylece sloganların ağına düşmeye hazır bir nesil yetişmektedir. Bunda "kültür dilimizi" kaybedişimiz de büyük rol oynamaktadır.

Çocuklarımız matematiği de kavramadan okulu bitirmektedir. Çünkü "modern matematik" bir "felsefe" olduğundan, bir türlü hayata geçirilememekte, dolayısıyla çocuklarımız ayakları yere basmadan yetişmeleri

yüzünden gerçek hayatta da çoğu zaman başarılı olamamaktadırlar. (Halbuki batı ülkelerinde, orta öğretim seviyesinde en büyük amaç çocuğa ana dilini ve dört işlemi en iyi şekilde öğretmektir.)

Bu olumsuzluklarda "test tekniği"nin de payı büyüktür. Şu ifâdeler, eğitimcilerimizi düşündürmelidir.

"Test usulü ile yapılan imtihanlarda ezberleme kabiliyeti öğrenciyi başarıya götürür. Ezberleme ise muhâkeme ne kadar azalırsa o ölçüde genişir."

Bu tekniğin yaygın bir şekilde kullanılması yüzünden sâdece öğrenen, sebebini araştırmayan bir nesil yetişmektedir. Şu cümle, çocuklarımızın zekâlarının ve kabiliyetlerinin nasıl âtıl bir hâle getirildiğinin resmidir:

"Lüzumlu, lüzumsuz bir yığın mâlûmatın depo edildiği canlı bir diskettir artık çocuğunuz".

Öğretim hayâtımızın sağlıklı bir yapıya kavuşturulması konusunda, "Ne çektiyse sistemsizlikten çektik" ifâdesi kullanılarak, bundan kurtulmamız ve bünyemize uygun yeni metodları geliştirmemiz gerektiği vurgulanmaktadır. Bu konuda müşahhas tekliflerde bulunmaktadır.

Bunlarla birlikte, "Anneler Uyanın" kitabında verilen mesajlarda ümit kapısının da açık olduğunu görüyoruz:

İnsan, ancak eğitimle insan olur. Kültürümüzde insanı insan hâline getiren değerler esâsen mevcuttur. Yeni nesiller bu değerlerle tanıştırılmalıdır. Bunun için herşeyden evvel dil engeli aşılmalıdır.

Çocuğun şahsiyetli, kültürlü bir insan olması, önce âile ocağına, bilhassa anneye; sonra da okula ve öğretmene bağlıdır. "Âlemlerin özü ve kâinatın gözbebeği olan insanı" esas alan bir anlayışla hareket edilirse o insana ulaşılabilir.

Bunun için anneler uyanmalı ve çocuklarına sâhip çıkmalıdır. Gerekirse "Milli Eğitimin kapılarını zorlamalıdır." Geleceğimizin temînâtı olan çocuklarımızın zekâlarının, kabiliyetlerinin ve şahsiyetlerinin köreltilmesine göz yumulmamalıdır.

* * *

Bütün bu özelliklerinden dolayı "Anneler Uyanın" kitabının eğitim hayâtımızın meselelerini yaşayan ve çözüm yolları arayan velilere ve öğretmenlere yardımcı olacağına inanıyoruz.

ALTIN ÇİNİ

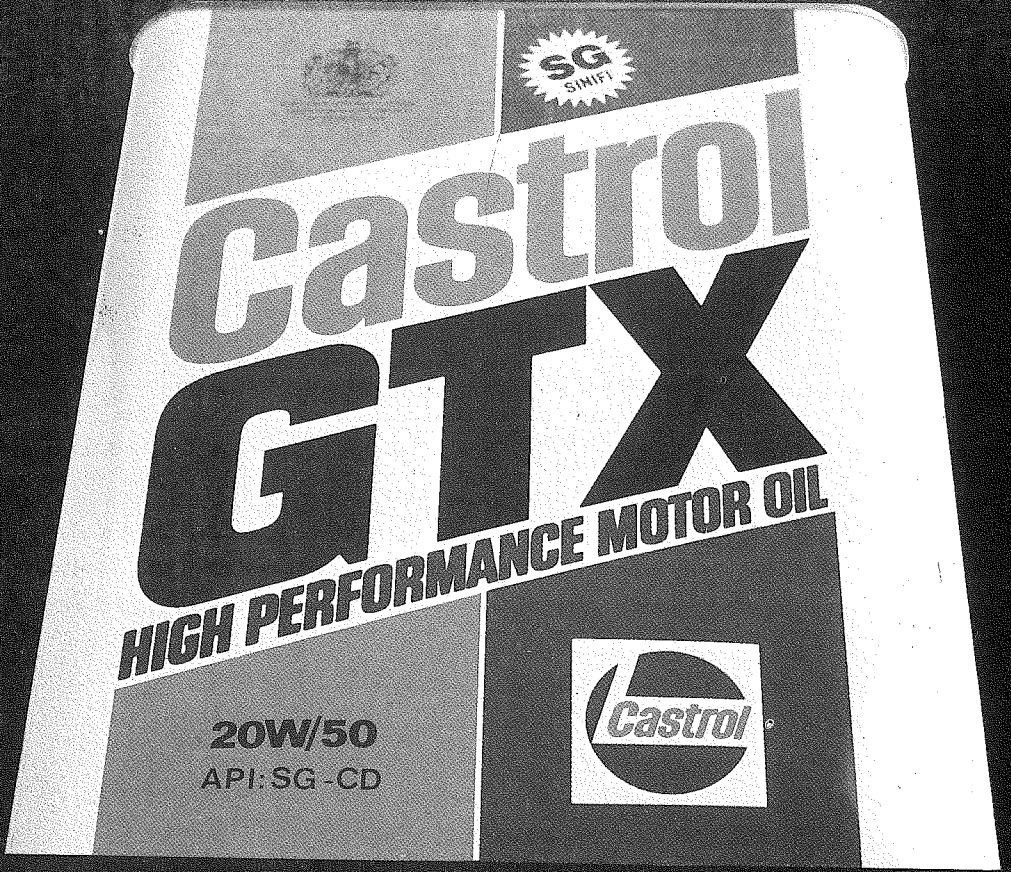
ALTIN ÇİNİ

KÜTAHYA - TÜRKİYE

ALİ KALFA ÇARŞISI KAT 1, NO: 1-2

TEL: 3560 - 3731 - 2412

"Zirvede"

Castrol GTX şimdi SG(+) sınıfında. Dün olduğu gibi bugün de zirvede. Üstün kalitesi daha da artırıldı. Özel moleküler yapısı ile her koşulda en yüksek verim ve aracınıza mümkün olan en uzun ömür için ...

Castrol GTX
"Zirvede"

* SG: API (American Petroleum Institute - Amerikan Petrol Enstitüsü) sınıflandırmasına göre, günümüzde dünyadaki en üstün motor yağı sınıfıdır.